Anul al V-lea, N-le 11-12. Novembre-Decembre 1919.

REVISTA ISTORICĂ

= Dări de seamă, =
documente și notițe.

PUBLICATĂ

DE

N. IORGA

CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIȘTI

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA „CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC"

1920

www.dacoromanica.ro

SUMARIUL:

N. Iorga: O istorie universală în sens german
Gh. I. Brătianu: Lupta de la Baia (după izvoare ungurești).
N. Iorga: Un sat de vieri: Odobeștii.
N. Iorga: Din scrisul nostru și despre noi.
N. Iorga: Un educator francez: Antonin Roques.
N. Iorga: Unchiul lui Ștefan-cel-Mare.
N. Iorga: CRONICĂ.

Manuscriptele se trimet d-lui N. Iorga, București, Șoseaua Bonaparte, 8

Administrația: București, Tipografia „Cultura Neamului Românesc", Strada Lipscanii Noi, 12 (colț cu Domnița Anastasia).

Pentru cărțile despre care se fac recensii care le recomandă, se poate reține a, după dorință, anunciul pe copertă.

www.dacoromanica.ro

Anul al V-lea, n-le 11-12. Novembre-Decembre 1919

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SEAMĂ, DOCUMENTE ŞI NOTIŢE —

PUBLICATĂ de N. IORGA CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIŞTI

O istorie universală în sens german

Într'o comunicaţie pe care am făcut-o la Congresul internaţional de istorie din Londra am arătat cât e de necesar să se scrie din nou, potrivit cu ideile şi cu nevoile timpului nostru o istorie universală, care, între altele, ar avea marele avantagiu că printr'însa s'ar arăta ce e nelogic şi imposibil în teoriile care făgăduiesc omenirii un bine la care, aşa cum el e caracterisat şi definit, ea nu poate, şi aş zice chiar: nu trebuie, să ajungă vreodată. În acelaşi timp, indicam ca element de legătură pentru faptele ce ar fi să se presinte în aceasta nouă istorie universală, pentru evul mediu, vechile şi marile concepţii superioare ale Bisericii şi Imperiului, faţă de care, ca noţiuni secundare, abia in pregătire, joacă un rol cu totul subordonat popoarele. Dacă aş fi vorbit şi de istoria modernă şi contemporană, aş fi scos în lumină ca element dominant *vitalităţile naţionale,* care întrec cu mult ca valoare formele înviate, cu mai multă sau mai puţină pricepere, ale Statului antic De atunci, discutînd asupra originii şi însemnătăţii acelei concepţii înseşi a Bisericii, am stabilit (v. *Părerile unui nespecialist asupra istoriei antice)* că ea nu este decât ultima formă a *Imperiului* în desvoltare.

După tot haosul de idei al războiului, faţă de necesitatea de a se da direcţii nouă fiecărui neam, întărindu-l prin conştiinţa puternică a trecutului său şi prin simţul exact al locului pe care l-a avut în viaţa lumii, un învăţat german dă o astfel de încercare pe scurt asupra istoriei mondiale, dedicînd-o „comilitonilor ce se întorc de pe front, după ce au apărat liniştea ştiinţei germane, pentru reluarea lucrului comun", precum şi „întru aducerea aminte credincioasă a celor căzuţi" [1].

Acest învăţat, d. Alexander Cartellieri, a făcut studii adîncite asupra veacului al XII-lea şi al XIII-lea şi, ocupându-se de

[1] *Grundzüge der Weltgeschichte,* Lipsca, Dyksche Buchhandlung, 1919.

www.dacoromanica.ro

personalități politice în afară de cercul de acțiune al politicei germane medievale, ca Henric al II-lea din Anglia, „imperialul" Angevin, sau Filip-August al Franciei, creatorul „unității naționale", a putut să se inițieze fundamental în viața celorlalte națiii din această vreme, ceia ce poate scuti, firește, de anumite prejudecăți curente în țara sa.

Totuși, încheindu-și prefața, care cuprinde ideile stăpînitoare, d. Cartellieri simte nevoia să-și afirme din nou părerea că „tot *puterea*" (sublinierea e a d-sale) „rămâne pe planul întâiu", că ea „este prețiosul preț de biruință în lupta de concurență a popoarelor", că „naționalismul democratic, care pare să triumfe acum, va isprăvi iarăși cu imperialism" și adauge că, oricît ar căuta să fie nepărtenitor în presintarea vieții tuturor formațiunilor politice, el nu și-ar fi scris cartea dacă n'ar „păstra credința nezguduită, și în încurcăturile și nevoile presentului, în valoarea mondială *(Weltgeltung)* a spiritului german".

Nu se prea potrivesc între sine aceste idei, și glasul realității în adevăr nepărtenitor cercetate spune adesea altfel. Orice putere omenească exercită o firească influență în jurul său: ea cucerește, dacă voiește cineva să întrebuințeze acest cuvînt. E în necesitatea lucrurilor, în ordinea însăși a naturii. Dar este cucerire și cucerire: una distruge pentru a înlocui, alta domină pentru a spori, una obosește și stoarce pe cuceritor chiar, alta activează și întărește și pe învins. La una puterile materiale sînt aruncate pentru nimicire, la alta puterile sufletești, fie și cu sprijinul mijloacelor forței, cîte odată indispensabile, sînt lăsate libere pentru fructificare. In cel d'întâiu cas, o națiie e geniul rău al omenirii, în cel de-al doilea, ea devine geniul ei bun. Și, pomenind numai de „valoarea mondială a spiritului german", care nu e de sigur cel aprobat și încurajat pe Wilhelmii și Hindenburgii presentului, d. Cartellieri însuși pare a face un act de pocăință.

Ca metodă însă, autorul noii istorii universale pe scurt își propune a presinta numai *fapte*, întâmplări, *evenimente (Ereignisse)*, și anume pe acelea care „au o acțiune îndelungată" și „în care pornirea și voința oamenilor în acțiune ajunge la o puternică exprimare". Un cadru îngust, care înlătură toată *acea viață sufletească de la care vin faptele, pentru ca numai în mai slabă măsură și faptele cele mai importante în ordinea militară și politică*

www.dacoromanica.ro

să lucreze asupra desvoltării ulterioare a vieții sufletești, particulare sau generale, naționale sau umane.

Să-l urmărim însă în clasarea, gradarea și judecata faptelor. Aceasta va da prilejul la multe rectificări și interpretări, care, acestea, pot veni și din simpla juxtapunere a „evenimentelor principale". Poate să iasă și altă „Weltgeltung" decît aceia pe care o nădăjduia, înainte de a-și începe lucrarea, autorul.

I

D. Cartellieri ar vrea ca în veacurile al IV-lea și al V-lea ordinea romană să fie înlocuită, după un program definit, de o nouă ordine germană, conștientă. E o veche părere, care vine tot din Germania, odată cu puternica desvoltare a studiilor istorice în această țară la începutul veacului al XIX-lea, și ea a fost primită în Franța și Italia chiar, nu numai cu o convingere adîncă, dar și cu un adevărat entusiasm: creștinismul și germanismul, mai ales acesta, au reformat romanismul decăzut, corupt, incapabil de viață. Originea teoriei poate fi căutată și mai departe: în afirmația dispariției meritate a vechii Rome, în principiul ei chiar, este și o reminiscență a polemicelor duse de un Augustin și alți Părinți ai Bisericii contra păgînismului imperial, ridicîndu-se în fața lui ca învingătoare această Biserică absolut nouă în ideile și tendințile sale.

Nu e de mirare deci că istoricul german poate scrie: „Alaric în Roma înseamnă întrarea Germanilor în istoria universală", ori: „se întreabă cineva de unde Alaric avea sigura sa privire pentru relațiile de putere". Înțelegem de ce spune că provincialii au primit bucuroși pe barbari pentru că scutiau de imposite — de fapt așa au făcut Hunii; Germanii însă numai cu totul la început; atracția de căpetenie era în siguranța militară pe care o puteau da barbarii, fără deosebire de rasă, pentru cei ce încăpeau în stăpânirea lor. Și tot așa pricepem și *generositatea* ce li se atribuie de a nu fi stârpit pe învinși, de a nu-i fi redus măcar în sclăvie, mulțămindu-se a-i cuprinde în noul lor *Reich*, pe care d. Cartellieri l-ar vedea chiar național. („Auch hier dachten die Germanen gar nicht daran, die Römer auszurotten oder zu versklaven, sondern wünschten sie ihrem Reiche einzufügen"). Genseric Vandalul poate deveni „un conducător ca aparență ne-

www.dacoromanica.ro

arătos, dar sufletește eminent" și, față de flota lui, se pune întrebarea aceasta: „Puterea de uscat germană se întregia prin puterea germanică pe Mare; ce s'ar fi întâmplat oare dacă amîndouă s'ar fi unit în aceiași mînă?". Colateral cu valoarea regilor germani, Attila însuși, căruia principesa romană Honoria i s'ar fi oferit de bună voie, din admirație, după două izvoare pe care le cunoaștem, ar putea fi comparată cu Petru-cel-Mare. Euric Visigotul nu urmărește altceva „decît stăpînirea asupra Apusului întreg" și, să nu fi fost Odoacru la Roma, ar și fi ajuns la Imperiul visigotic, dorit după Orosiu, de Ataulf însă, nu de Alaric (pp. 3-5). Innainte de Odoacru, la Roma chiar „Germanii au prioritatea la Curte": Ricimer (Rikimer) domină doi ani fără a pune o fantomă imperială pe Scaunul Cesarilor. Cînd Odoacru dă lovitură, el e presintat ca înlocuitorul adevărat al lui Romulus Augustulus: „Romulus fu detronat, și Rugul Odovakar înnălțat pe tron" (p. 6).

Dacă se mai caută alipirea la trecutul roman, nu e o necesitate, ci un neajuns al Germanilor, cari nu-și dau sama de cît pot: „Ei sunt sfielnici *(zaghaft)* în ce privește creațiunea nouă; ei vreau tot să se lege de ce este, să se introducă *(einfügen)* în clădirea puternică a Imperiului roman, în care au pătruns cu sila". Teodoric e numai „după nume locțiitor imperial; cu adevărat însă absolut independent": are asămănări cu Napoleon I-iu. Ar avea un loc între Cesar și Carol-cel-Mare. Hrănește un *ideal*: acela, de a contopi pe Goți și pe Romani într'un singur popor, firește ca basă a unui nou Stat. Titlul consular luat așa de pompos de către Merovingienii franci e numai „strălucitoarea zădărnicie *(das bunte Flitter)* a unei epoce încheiate". Există, mai ales supt Teodoric, o „influență generală germanică" (p. 9). Dar Totila, „richtig Badvila" — totuși monedele lui au însemnarea *rex Tautila* —, e un nou Teodoric, și s'ar putea să întrupeze aceaiași „unitate națională" (p. 12). Dacă Goții italieni sînt distruși de Bizantini — și Iustinian *nu* a voit „să restabilească Imperiul roman în vechea sa deplinătate de putere" —, Germani se află și în oștile învingătorului Narses.

Numai la Pipin se unește „puterea națională germană și cultura romanică" (atîta: cultura, în sensul ei bine definit). Papa e față de dînsul un episcop cu prestigiu local roman. Situația lui i-o creiază doar donația regelui franc din noua dinastie (p. 19), cum

www.dacoromanica.ro

propaganda anglo-saxonă a lui Winfried și a celorlalți îi cîștigă teritorii vaste germanice, la acei Saxoni cari, cu toată păgânitatea lor, erau un popor foarte de treabă, pe care Francii l-au „calomniat“ (p. 20): față de Franci, în lupta lor de independență, ei sînt ce au fost Burii față de Englesi. Puterea Bisericii nu e *în sine* nimic: „Biserica trăia în trecut și în viitor, Statul în actualitatea zilei“ (p. 19: *care* Stat și *ce fel* de Stat?). Încoronînd pe Carol Francul cu diadema Cesarilor, nici nu i se face vre-o îndatorire: proclamația din Roma era „pentru moment incomodă *(lästig)*, și nici așa de însemnătoare“ *(nicht so erheblich;* p. 22). Ca Împărat, Carol nu umblă după ideale romane, ci rămîne „totdeauna cu grija germanismului și a caracterului său popular *(immer auf das Deutschtum und auf das Volkstümliche bedacht;* p. 24).

Realitatea se presintă ea oare așa? Să vedem.

Imperiul roman n'a căzut, n'a fost distrus în luptă, n'a fost cucerit. Să ni se arăte o sforțare supremă pe care s'o fi voit și în care să fi fost zdrobit! Dar ea nu există. Imperiul nu s'a sinucis măcar, nu s'a desfăcut prin incapacitatea de acțiune a organelor sale degenerate. Ci, *în Apus, el s'a retras înaintea Bisericii. Această Biserică nu era însă de altă esență. Ea continuă Imperiul supt alt nume,* după ce-i luase toate atributele și tot prestigiul. E o *simplă substituire* într'o societate căreia vechea formă-i era indiferentă. Societatea aceasta nu admite dualitatea, care nu stătea în *principiul* însuși, *perfect unitar,* al Imperiului. Episcopul nu poate sta, în același spirit, cu aceiași organisare, lângă Cesar: ori, ca în vechea Romă, el devine Cesarul, ori, ca în noua Romă constantinopolitană, Împăratul iea asupră-și supremele atribuții sacerdotale, făcând din Patriarhi funcționarii lui, cu aceiași situație ca a conților și ducilor. Față de unitatea imperială, care, într'o formă sau în alta, cu sceptru sau cu cîrjă, se menține, nu poate exista, la oricine se apropie de o civilisație căreia nu-i poate înlocui prin nimic principiile, decît o *autoritate de simplă delegație.* O dau pe rînd, Imperiul, unic cu două scaune *(distinctis tantum sedibus)*, spune izvorul contemporan), apoi Imperiul redus la un singur Scaun, cel bizantin, în sfîrșit, Bizanțul excluzîndu-se ca shismatic, prin eresia iconoclastă, Papa, care, de plin drept, îl înlocuiește *pretutindeni.*

www.dacoromanica.ro

In prima fasă, șefii Germanilor din gardă, ai pretorienilor străini, ca și elementele rebele sau nesupuse, năvălitoare, se mulțămesc, oricare li-ar fi puterea reală — care în concepția clasică a Imperiului are numai o valoare secundară —, cu acel rol pe care li-l fixează legitimitatea imperială, care nu consideră pe acești oameni altfel decît ca pe niște auxiliari, mai mult sau mai puțini pretențioși, și nu-i consideră altfel — pentru care-i și sufere — populația romanică, formînd marea majoritate a locuitorilor și avînd, de sigur, aceleași puteri de viață ca odinioară.

In fasa a doua, Bizanțul tolerează pe Odovakar; el trimete apoi contra lui, cu delegație formală și permanentă, fără termin, pe Teodoric. Și unul și altul bat monedă bizantină; marele rege ostrogot adauge doar la forma obișnuită în Constantinopol un semn, greu de descifrat, al existenței sale politice. In Galia, Merovingienii se înveșmîntează, foarte mulțămiți, în haina de onoare, în „caftanul“ — am zice — pe care li-l dă Împăratul constantinopolitan, nu ca Împărat al Orientului, vecin, ci ca singur Împărat roman, stăpân. Spania visigotă socotește, în cronicile ei, timpul după anii de Domnie al acestor Cesari, unici pentru întreaga lume *creștină*. Revenirea lui Iustinian e *naturală*, de și nu *intenționată*.

În a treia fasă, Bizanțul, părăsind, odată cu ortodoxia tradițională, pe care Roma e considerată a o represinta, și titlul său exclusiv la legitimitatea politică, Papa, care s'a ținut drept-credincios deplin și absolut, deleagă toate puterile sale contra rebeliunii din Roma însăși, contra păgînității care domnește încă în lumea barbară, lui Carol, care numai astfel putea să devie Împărat în ordinea legitimă și „cel Mare“ în amintirea națiunilor. El nu e însă germanic *de loc*; ceia ce face el e opera Bisericii, și soldații pe cari-i conduce, supușii pe cari-i cîrmuiește, toți aceștia sînt, după terminologia împrumutată Bibliei, „populus Dei“, „poporul lui Dumnezeu“. Numai să fie creștini catolici, Romanii ca și Germanii fac parte din această Monarhie după Scripturi, dar și cu sprijin puternic de tradiție romană, după același drept și în aceiași linie.

Iată ce trebuie să spuie istoria universală pănă la *restaurația* de la 800, care nu înțelege a da Bisericii, fiindcă *ea e Imperiul*, un cap, ci numai un braț. Și ca dovadă este că, după Carol, „Împărații“ de sânge franc arătîndu-se incapabili de ambele cerințe imperiale: ordinea în interior, convertirea barbarilor pă-

www.dacoromanica.ro

gîni (Normanzii d. ex.) în afară, *a doua delegație* se dă *altor* barbari, *Ungurii*, al căror șef devine, din simplu Voevod slav ori Herzog bavares (mama Sf. Ștefan era din Bavaria și venise cu tot aparatul convertitor, cum va fi venit din Burgundia ei Clotilda lîngă Clovis), un rege în adevăr, dar un *rege apostolic*, avînd o veșnică *misiune de cruciată*, împotriva necredincioșilor ca și împotriva shismaticilor. Și, cînd, față de primejdii nouă, se va vedea că acest rege e totuși *prea departe*, atunci *Normanzilor* (cari nu mai aveau nimic german la înfățișare și se schimbaseră chiar fundamental ca rasă, pe pămîntul frances) li s'a dat sarcina, nu numai de a fi garda Sfîntului Scaun, încasarmată în posesiunea cucerită de dînșii în Sudul Italiei, dar și de a represinta și aiurea, ca în Anglia cucerită de alți Normanzi, ai lui Gulielm Cuceritorul, în acest secol al XI-lea, interesele papalității stăpînitoare. Apoi, *în aceiași calitate imperială*, Papa va încerca, la sfîrșitul aceluiași secol, să întrebuințeze pentru scopurile sale *întreaga creștinătate apuseană*, capabilă poate de a reuni pe shismaticii orientali „greci", cu adevărata Biserică. Deocamdată sînt chemați a și face datoria față de autoritatea supremă popoarele fără regi; peste un secol, de la Urban al II-lea la Inocențiu al III-lea, se va ajunge la *ideia de a considera orice regalitate* ca *o simplă delegație apostolică*, Papa creînd regi în Serbia, în „Bulgaria", la Rușii apuseni și chiar, prin cucerirea Constantinopolei de Latini, făcînd un Împărat latin al Răsăritului. Numai cînd idealele evului mediu vor fi părăsite, organele de acțiune ale Sfîntului Scaun vor fi Franciscanii, Dominicanii, bieți călugări cari nu pot învinge și stăpîni, dar cari, să nu uităm, pot distruge puterile lumii care nu se supun — și sînt trimeși poate tocmai de aceia.

Cel d'intăiu Cesar germanic deosebit e un bastard carolingian. De sigur că o legitimație carolingiană și-a căutat-o și cel de-al doilea, Conrad. Și acesta și predecesorul său, Arnulf, „regi" fără altă calificație, vin din „Francia", din vechea moștenire francă, singura capabilă, dar *nu numai pentru că e francă, ci pentru că un Împărat doarme la Aachen*, să dea legitimația necesară. Henric, cel d'intăiu rege din Casa de Saxonia, se face recunoscut, la 921, de Carolingianul din Franța, Carol-cel-Simplu; numai cînd puterea acestuia e eclipsată, cînd el e închis, Henric întinde mînile asupra acelei Lotaringii, din care un ultim Carolingian

www.dacoromanica.ro

își va face cuibul (v. p. 28). Și în cuceririle făcute contra Slavilor — deveniți „unul din cele mai însemnate elemente alcătuitoare ale poporului german în Nord și în Est“ [1] —, în răspingerea Ungurilor, cari, un moment, aveau pe regii germani ca tributari—, ce e alta decît continuarea delegației apostolice de cruciată. Intervenția în Franța, care duce pe Otto-cel-Mare, fiul lui Henric, până înnaintea Parisului la 946 — în schimb Lotar, „Francesul“, va veni contra lui Otto al II-lea până la Aachen, — nu e decît mestecul firesc al oricărui membru din unitatea carolingiană în hotărîrea soartei unui Imperiu, de creațiune bisericească, al cărui caracter nu s'a schimbat. Consacrarea lui de Biserică servește ca să-i fixeze și mai bine rostul. Dacă d. Cartellieri spune că Otto e mai important pentru Germania decît pentru lume, d-sa ține mai mult samă de anumite urmări naționale, dar *rostul cuiva în istoria universală se fixează după faptele pe care le-a voit, nu după urmările care au venit de la sine.*

Izvoarele contemporane, ca Richerius (v. a mea *Istoria poporului frances,* cum și, pentru Carol-cel-Mare, *Cărți representative,* I), arată neted că acuma, pe la anul 1000, sînt instincte naționale limpezi, capabile de un antagonism conștient.

Ce produce această încăpătoare conștiință la Germani și ce produce la *a ele elemente din Vest, care, departe de a fi simpli supuși, docili, fără inițiativă, influență și putere ai noilor regalități germanice, au fost tocmai, prin ierarhia episcopală a Bisericilor lor, elementul dătător de direcție până în momentul unei confundări în care nota etnică dominantă a fost a lor?*

Elementele romanice, francese în rîndul întâiu, ridică în acest secol, din nou, *principiul autorității spirituale* și *acela al unității naturale pentru toate popoarele cuprinse în Biserică.*

Acesta e rolul *propagandei reformiste,* în folosul acestei Biserici purificate, care propagandă pleacă din mănăstirea *de la Cluny,* așezată lângă Mâcon și fundată, la 910, tocmai în momentul când conștiința francesă începe a se manifesta. Și această propagandă, pe lîngă condițiile pe care le recomandă clerului și datoria pe care i-o impune de a sta în fața puterii laice — nu oriunde,

[1] Der slawische ist einer der wichtigsten Bestandteile des deutschen Volkstums im Norden und im Osten geworden (p. 29).

www.dacoromanica.ro

ci mai ales în țerile germane, unde autoritatea imperială i se pare a fi împietat asupra unor drepturi firești ale Bisericii—, tinde către *reconstituirea, printr'o „mișcare sufletească și supt un șef de ordine morală a unității romane, distrusă fără îndreptățire și fără folos*. Ceva mai mult și mai vrednic de atenție deci decît mișcarea „dușmană Statului", *staatsfeindlich*, într'o vreme când Statul ca atare nici nu exista, pe care o vede d. Cartellieri.

Lupta spiritului cluniacens cu interesul și ambiția lui Henric al III-lea, lui Henric al IV-lea și ale celor d'intăiu urmași ai lor ocupă îndelung pe autorul noii Istorii universale, care-i cercetează și urmările colaterale în ce privește soarta Lotaringiei, de pildă, în care vede un *Zwischenreich*, o formațiune mijlocie, cum am făcut și noi în „Chestia Rinului", acum cîțiva ani. Ceia ce nu se vede mai de loc însă e altceva: expansiunea acestui spirit, reformator, vădit romanic, deși el nu atacă germanismul, ca atare și întru cît se poate vorbi încă de pe atunci de germanism. Chiar personalitățile conducătoare în lumea politică germană sînt atinse de această influență: dacă Robert al Franciei e stăpînit cu totul de ideile noi, înțelegînd a fi regele sărac, darnic, smerit după Biblie, Henric al II-lea însuși caută să îndrepte, și nu numai de teamă să nu-l silească adversarul presimțit de el, starea de moravuri a clerului său (v. pp. 36-7), și cu acest prilej istoricul german pare a-și da samă pe deplin de dualitatea *romană* a societății medievale, căci scrie: „Se poate exprima astfel ideia sa conducătoare, că el voià să reformeze Biserica în folosul Statului pentru că *amîndouă* în *concepția lui formau o perfectă unitate*". În afară de această unitate ar fi stat doar regalitatea, de origine nortmanică, a unui Canut, stăpîn și în Danemarca și în Anglia cucerită, dacă acesta, cu cîteva decenii în urmă, nu s'ar fi ținut dator, în același curent de idei, să ofere Papei el însuși suzeranitatea asupra stăpînirilor sale și să facă drumul de omagiu la Roma.

Dacă urmașul lui Henric, Conrad, încearcă să resiste valului năvălitor, dacă resistența se presintă în mai bune condiții pentru Henric al III-lea, care domnește *direct* asupra ducatelor, dobîndite în condiții particulare: Franconia, Bavaria și Suabia (p. 39), *intervenția acestuia, purificatoare, la Roma, are, fără îndoială, și alte motive, mai nobile, decît ale interesului*. Tendința spre Monarhia pontificală e așa de puternică, încît prelați germáni

www.dacoromanica.ro

merg înnaintea Papei pentru a-și face supunerea, cum, după actul de excomunicare, mîndrul Henric al IV-lea va fi silit a o face el însuși la Canosa. Alături cu atîția rebeli dintre duci și feudali, călugării de la Hirsau și St. Blasien cutează să ție fățiș parte Sfîntului Scaun (p. 50). Mama Impăratului, Agnes, era o Francesă, fată a contelui de Poitou, și ea a fost învinuită de rea guvernare, pentru că înnaintea ei nicio considerație nu putea să înlăture pe aceia religioasă, în sensul reformelor pe care și dînsa le credea indispensabile.

Acest mare fenomen istoric, întrupat numai accidental în persoana lui Grigorie al VII-lea, un Hildebrand doar prin naștere, dar nici prin educație, nici prin sentimente, e și el *o dovadă strălucită a vitalității francese, preschimbătoare și creatoare*, căreia rasa germană nu-i poate opune nimic din propriile sale opere. Franța, care, unită în jurul flamurii Sf. Denis, răspinge invasia imperială la 1124, dă, tot odată, și cîntul epic, *les chansons de geste*, pe care le vor îmita toți vecinii, romanici și neromanici,— acele cîntece bătrînești, în care s'a văzut mult timp, dar fără dreptate, desvoltarea unor vechi motive germanice—, și arhitectura care tot așa de greșit a fost calificată îndelung ca „gotică". Marea figură a veacului, mai puțin tragică, dar mai luminoasă decît a Papei Grigorie, e figura Sfîntului Bernard de la Clairvaux, Frances prin locul de naștere ca și prin mănăstirea de postrig, acel mare suflet de energie în care și d. Cartellieri vede „omul care a dat pecetea sa veacului" (p. 53), care „a cîrmuit aproape Apusul prin personalitatea sa dominantă (*ibid.*). Papa care începe cruciata e Francesul Urban al II-lea, locurile de predicație sînt Piacenza și Clermont; luptătorii sînt Normanzi, Loreni și Francesi, între cari se numără, firește, și cavalerii „englesi" ai lui Ștefan de Blois.

Pănă și noua mișcare a orașelor italiene, înaintea căreia se va opri mult timp, cu grele jertfe, în al XII-lea veac, Imperiul lui Frederic Barbă-Roșie, în contra-ofensiva lui, face parte din afirmația romanică, al cării rost de inițiativă, în toate, nu va înceta pănă în zilele noastre. Dacă în cartea de față se acordă o însemnătate deosebită faptului că Henric al IV-lea, strîmtorat de răscoala vasalilor săi, a fost primit de burghesii din Worms („e cea d'intăiu mișcare a burghesiei în istoria germană, și ea se introduce prîn credința gata de jertfe față de rege"; p 47), cum el era menit, de altfel, să moară la burghesii din Liège, opo-

www.dacoromanica.ro

siția cetăților lombarde e în legătură cu *învierea*, mulțămită atîtor motive materiale și morale, a *cetății latine*.

Frederic îi opunea o armă, care n'a fost făurită în Germania lui: *dreptul roman*, care a rămas legat de pămîntul romanic ca tradiție și e cercetat din nou, ridicat la însemnătatea de principal îndreptariu politic, prin mintea romanică a învățaților din Bologna, cu Irnerio în frunte. Cînd Frederic însoară pe fiul său Henric cu Constanța, moștenitoarea Normanzilor din Neapole și Sicilia, el nu are numai intenția de a răpi Sfîntului Scaun pe acei auxiliari italieni cari împiedecaseră pănă atunci definitiva lui supunere; e, pare-că, *o încercare de a romanisa puterea supremă laică* pentru a o putea opune mai bine Monarhiei bisericești indestructibile. Atîtea din punctele programului mondial al lui Henric par luate din tradiția acestei Italii meridionale, care va da figura de legist a lui Pier delle Vigne. Iar fiul lui Henric și al Constanței are așa de puțin fisionomia Hohenstaufenilor, încît grija Germanilor a fost cea din urmă între cîte le-a avut și le a făcut. Fiii săi, nepotul său de fiu nu pier numai în Italia, ci, putem zice, *pentru* Italia. Germania înseamnă la acest moment așa de puțin, încît prinți străini, din Anglia, din Castilia, o consideri ca un simplu adaus onorific la situația lor de acasă, iar candidatul german care se impune la sfîrșit, după desastrosul interregn, Habsburgul din Suabia și Svițera, — în apropierea lumii romanice, la Vest și la Sud —, caută o bază dincolo de hotarele Imperiului, într'una din acele țeri slave care pe la 1000 scăpaseră de supt influența germană, căpătînd regalități deosebite: Boemia.

Acum *Franța e pretutindeni*. Anglia are doar un nume deosebit; populația supusă n'a dat încă nota ei distinctă. Se vorbește și se scrie franțuzește, cînd de la limba latină se trece la cea vulgară. Numai cînd se ajunge la reglementarea Parlamentelor periodice, Comunele aduce în cinste limba poporului, pe care, deocamdată, o ignorează protocoalele. Vechiul sînge normand e întărit, la dinastie, prin noul sînge angevin al Plantageneților, și căsătoria lui Henric al II-lea cu Eleonora de Aquitania adauge acel sînge meridional care, între fiii părechii regale, se simte așa de bine la perfectul Provențal care e Ricard „Inimă de Leu", trubadur și în politica lui. Pămînturile cele mai bogate sînt în Franța; un timp regii se îngroapă acolo. Astfel *mările*

www.dacoromanica.ro

planuri ale lui Henric fac parte și ele din vasta ofensivă spontanee a rasei francese.

Frances fusese, ca și cruciata intăiu, regatul de Ierusalim; normand principatul de Antiohia; provental comitatul de Tripolis — orașe comorciale fiind sucursale italiene, tot romanice. Două din Ordinele cavalerești pentru apărarea Locurilor Sfinte, Templierii și Ospitalierij, sînt francese; și între Cavalerii Teutoni par a se fi stresurat Francesi. Cînd, după căderea Ierusalimului, Ciprul se preface în Stat franc, Italienii, apoi Francesii îl domină; dinastia e a Lusignanilor din Poitou; inscripțiile francese se văd în toate colțurile insulei. Aici ca și la Ierusalim, aceleași *Assise* de drept feudal frances. Cînd o nouă cruciată iea Constantinopolul, aici se așează ca Impărat Balduin de Flandra, Frances de sînge și de graiu. Cavalerii francesi capătă feude, din Moreia lui Villehardouin și Guillaume de Champlitte pănă la castelele asiatice ale unui Renaud de Trie. Ei aduc cu dînșii legea francesă și cântecul frances. Și orice e activitate comercială aparține celuilalt element romanic, Italianul. Armenia a înviat ca un regat frances în munții Ciliciei. Dacă Papa nu e un Frances, ci tot un Italian, Frances e sfîntul timpului, șeful de cruciată, martirul Ludovic al IX-lea. Fratele lui, Carol de Anjou, e instalat, cu binecuvîntare apostolică, în cele două Sicilii (Sicilia propriu-zisă, pierdută, trece la Spania).

Scaunul imperial însuși e luat de un Frances, „un mic conte romanic“ (p. 70), și aceasta nu e o dovadă de „internaționalitate“, ci întăiul cas în care se încearcă *schimbarea de naționalitate a Imperiului.* Fiul lui Henric, Ioan, ajuns rege al Boemiei, rămîne frances pănă într'atîta încît se sacrifică pentru regele Franciei, murind în lupta de la Crécy. Carol al IV-lea, fiul lui Ioan, capătă coroana imperială și arată o mare ambiție universală, dar, politicește, e mai ales rege boem, iar, personal, nobil frances. Cruciata contra Turcilor spre sfîrșitul aceluiași veac, la Nicopole, o conduce un Jean-sans-Peur, fiul ducelui de Burgundia. De mult, de altfel, Papa s'a mutat pe teritoriu geografic frances, poate și pentru un motiv care nu se relevează de obiceiu: ca să fie neatacabil față de o întoarcere ofensivă a Imperiului; doar Inocențiu al IV-lea ținuse la Lyon sinodul său de reformă a Bisericii.

Și noile fenomene care semnalează acest sfârșit de veac sînt

www.dacoromanica.ro

tot francese din Franța, francese din Anglia, une ori italiene. Romanice sînt Ordinele cerșitoare: Franciscanii și Dominicanii, cei d'intăiu avînd drept întemeietor un mare și nevinovat suflet, creatorul acelei sentimentalități moderne care inspiră și cel mai glorios monument literar de la *chansons de geste* încoace: *Divina Commedia* a lui Dante. Francesi sînt flagelanții și alte elemente militante ale pauperismului revoluționar din acest timp. În Franța apar încercările burghesilor (cu Étienne Marcel) și țeranilor (Jacqueria) de a se liberà de jugul feudal. În legătură cu acestea din urmă vine mișcarea din Anglia, a cării lature religioasă, prin Wycliffe, predicatorul Scripturii în graiul poporului, creiază pe Hus Boemul, cu consecințele incalculabile ale predicației și martiriului său, pănă la Luther. Cînd cercurile culte intervin pentru reforma Bisericii, „Imitația lui Hristos" o scrie Francesul Jean Gerson, și inițiativa Conciliului ecumenic e a Picardului Filip de Mézières și a șefilor acelei Universități din Paris, care, contra părerii d-lui Cartellieri, e acum *ganz national* (pp. 78-9).

În zodie francesă încep timpurile moderne. Hotarele rasei germanice sînt încălcate." Scandinavia are legături cu Anglia și cu porturile francese. Ținuturile Lotaringiei, Alsaciei, Hainautului, Austriei-de-sus sînt deschise influenței francese" (p. 79). Rotunzindu-și posesiunile, noua Casă de Burgundia, venind de la un fiu de rege frances, capătă gurile Rinului, Alsacia (în zălog), atacă Lotaringia, și așa avînd un șef frances, întrebuințează ca pe niște vasali pe Svițeri și are legături italiene. Să nu fi fost rivalitatea cu Coroana francesă, s'ar fi romanisat politic tot acest „Zwischenstaat" de caracter ambiguu.

Noua Monarhie modernă, teritorială și națională, apare întăiu în Franța, apoi,—însă, data aceasta, și în legătură cu o datorie de cruciată, care făcea unitatea de acțiune indispensabilă—, în Spania romanică. Principiile acestei nouă vieți politice le-am găsit în Bologna legiștilor: din Italia aceștia se mută în Franța, dînd regelui, încă de la Ludovic al IX-lea, nu numai de la Filip-cel-Frumos, sfătuitorii lui de căpetenie. „Ordonanțele" regale din această țară sînt cele d'intăiu încercări de a potrivi teoria dreptului roman cu nevoile deosebite ale societăților contemporane. In Germania însăși nimeni nu urmează tradiția, însuflețită de aceleași idei, a lui Frederic Barbă-Roșie, — și, de almintrelea, acesta dă edictele sale numai pentru teritoriile, de obișnuințe

www.dacoromanica.ro

romane, ale Italiei-de-Nord. Cînd Ludovic de Bavaria va încerca revenirea la asemenea măsuri, consilierul lui va fi Italianul Marsiglio de Padova. Și teoriile dreptului cetățenesc, care produc tentative de republică, aparțin aceleiași Italii până la Cola di Rienzo. Alegerea *de către popor* a lui Ludovic la Roma, în 1328 (p. 71), aparține aceleiași doctrine.

Tot italiană, și în legătură cu același drept al vechiului Imperiu, totdeauna cultivat în școlile Peninsulei, e forma cea nouă de cîrmuire a *tiraniilor*, care unește stricteța de Guvern a acelui Imperiu, dacă nu cu dreptul de alegere al mulțimilor, măcar cu tolerarea, cu aprobarea de masele populare a unui usurpator care se sprijină numai pe acel complex de calități personale ce se numia pe atunci *virtù*. Un rege de Neapole, Ladislau, cu pretenții asupra Ungariei, devine Cesar în Roma la 1414.

Prin Italia se ridică și noua formă, *spirituală*, de unitate mondială, continuînd datinile de unitate ale evului mediu: *Renașterea*, cu basele ei exclusiv romane întâiu, mai larg clasice pe urmă.

In acest formidabil aport al raselor romanice, rămase prin imba lor chiar în tradiția Romei, ar fi greșit să se considere, cum o face d. Cartellieri pentru epoca de la 1483 la 1660, Spania unită, în rîndul întâiu. In Spania ca și în Franța, spiritul e al Italiei invadate, împărțite, devastate, și cu atît mai mult *imitate*. Și la basa puterii armate spaniole, care a dominat două veacuri lumea întreagă, este organisația spontanee, creațiunea proprie a condottierilor. Meșteșugurile de război sînt în mare parte italiene. Moravurile se împrumută din Italia. Limba de Curte e tot *mai mult* cea italiană. Formele Renașterii s'au stabilit întâiu în Italia, și literaturile în limba vulgară își vor lua modelul din acea admirabilă literatură italiană care de la Dante înainte e în continuă desvoltare. Diplomația care supraveghiază și determină relațiile dintre State, s'a născut la Veneția.

E chiar o întrebare dacă, în viața internă a Statelor, parlamentarismul engies, în continuu progres, aro origini germanice. Căci el e un produs al condițiilor feudale din Anglia, iar acestea le-au adus Normanzii în legătură cu o desvoltare a legăturilor dintre proprietate și autoritate care s'a produs întâiu pe teritoriul romanic al Franciei occidentale.

www.dacoromanica.ro

În tot acest timp Germania nu reușește decît, în domeniul religios și cultural, să aclimatiseze curente străine, iar în cel politic să deie prinților, pe teritoriul vechilor ducate, neasimilate de Împărați, o rînduială interioară imitată după a Monarhiei absolute francese : în autoritate întâiu, apoi și în forme, în pompă, în lux și prestigiu. Ludovic al XIV-lea va fi îndreptariul de căpetenie pentru toți dinaștii de peste Rin în secolul al XVIII-lea, până într'atîta încît vor primi și limba franceză, literatura scrisă în această limbă, — pentru popor scriindu-se numai o modestă literatură servilă. Nimic național german. D. Cartellieri o admite: „Marele Elector n'a dus nicio politică germană, și tot așa de puțin Împăratul; amîndoi se gîndiau numai la puterea Casei lor" (p. 110). Chiar și acel glorios Frederic al II-lea, despre care istoricul german spune că „în sfîrșit s'a întîmplat iarăși ceva foarte important printr'un principe germau, *de și nu pentru Germania*" (p. 121), nu face decît să ducă până la extrem această dublă imitație, în administrație și în cultură. Și prin această Prusie fredericiană ambele tradiții vor trece asupra Rusiei, pe care, de altfel, și înnaintașii Ecaterinei a II-a începuseră a o îndrepta în același sens.

Ideile de „guvernămînt prin sine" ale Angliei veacului al XVII-lea au dus, complectate prin filosofia lui Rousseau, la „Declarația de drepturi" americană, și aceasta la Revoluția franceză. Față de dînsa, Germania cucerită s'a comportat *pas v.* Cînd s'a produs reacțiunea germană, ea se inspiră de la principiile Revoluției, ori de la vre una din tradițiile ei istorice. Iar, cînd dinastiile au tras la ele folosul războiului popular de eliberare, ele au urmat modelul acelui Napoleon I-iu, marele creator al ordinii moderne, care întemeiase puterea sau înnălțase rangul vasalilor săi germani. În același timp Rousseau, Diderot, „filosofii" francesi inspiră literatura germană în cea mai glorioasă fasă a ei.

Cu liberalismul, ca și cu socialismul, Germania secolului al XIX-lea e pe urmele Franciei, în care evoluează principiul revoluționar, care e al ei și numai al ei, cu cît bine cuprinde și cu cît rău. Luptele politice, revoluțiile trădează ușor caracterul lor de contrafacere.

Marea putere prusiană în sfîrșit, care se presintă ca principalul aport al nației germane în viața lumii, își are, cum am spus,

www.dacoromanica.ro

originea în regimul lui Ludovic al XIV-lea — societatea e Statul, „Statul e regele“ *(l'État c'est moi)*, — iar desăvîrșirea în napoleonismul de importație. *Materialismul mecanic fabricînd forța nu e o ideie germană decît pentru că s'a înlăturat orice contrabalanțare și orice corectiv al acțiunii sale.* În ultima formă socială, bismarckiană, a sa, acest prusianism, constructor și cuceritor, pornește de la modelul Imperiului social al lui Napoleon al III-lea, influențat de revoluția de la 1848 și de saint-simonism, și ideia națională e luată și ea din crezul învinsului de la Sedan. Nici în restriștea ei de azi Germania nu poate ieși din formulele revoluționare francese.

* * *

Aceste lucruri nu le spune d. Cartellieri, dar nici nu le poate ascunde.

N. Iorga.

Lupta de la Baia

(după izvoare ungurești)

In cartea trecutului nostru războinic, năvălirea ungurească ce s'a sfîrșit cu lupta de la Baia înseamnă o pagină întru cîtva nelămurită.

Oricine cunoaște întîmplările din iarna anului 1467 rămîne mirat de marea deosebire între felul în care cronicile ungurești povestesc această luptă și acela în care o înregistrează letopișețele moldovene și scriitorii poloni; într'adevăr, pe cînd izvoarele moldovenești și leșești pomenesc de o groaznică înfrîngere a Craiului Matiaș Corvinul, istoricii maghiari susțin că sîngeroasa încăierare în ulițele strîmte ale tîrgului s'a isprăvit cu fugărirea cetelor lui Ștefan-Vodă.

Ca să nu pomenim decât pe cei mai de samă: Bonfiniu, cunoscutul povestitor al al isprăvilor lui Matiaș Corvinul, scrie că acesta, prevenit la timp, a putut lua straşnice măsuri de apărare și că pierderile Valahilor învinși au fost de 7.000 de oameni, pe când soldații regelui n'ar fi pierdut decît 1.200 din numărul lor[1]. De-abia de se strecoară mărturisirea că «în acea noapte s'a luptat mai mult pentru viață decât pentru demni-

[1] *Rerum Hungaricarum Decades*, ed. Leipzig 1777, p. 594.

www.dacoromanica.ro

tate» — poate o amintire clasică a cuvintelor atribuite lui Caesar după bătălia de la Munda.

Solii unguri vestiau la Ragusa că Ştefan ar fi lăsat pe cîmpul de luptă 25.000 de oşteni (de sigur mai mult decît întreaga oştire moldovenească), iar Craiul lor numai 5.000 [1]. De partea cealaltă, Dlugosz, cronicarul leşesc, zice că 10.000 de Maghiari au fost ucişi în bătălia de la «Moldovabanya», mormînt al armatei regeşti [2]. Într'o formă mai scurtă, aceiaşi părere ni-o dă şi Cromer, alt istoric polon,—adăugînd totuşi că Ştefan ar fi primit ajutor polon [3]. Iar letopiseţele de la Putna [4] şi Bistriţa [5] pomenesc de izbînda deplină a Moldovenilor la Baia, asupra năvălitorilor de peste munţi. Contrazicerea categorică între ştirile părţilor luptătoare nu-i o noutate în istoria războaielor.

Dacă oamenii din aceiaşi vreme nu s'au putut înţelege asupra întîmplărilor ca avuseră loc supt ochii lor, firește că nici urmaşii n'au ajuns la un resultat mult mai precis. Istoricii maghiari susţin sus şi tare că Valahul Ştefan a fost crunt bătut în acea noapte sîngeroasă de Decembre, primindu-şi astfel pedeapsa bine meritată. Cu ceva mai puţină siguranţă, învăţaţii noştri au opus versiunile moldoveneşti şi polone.

D. Iorga a admis victoria, deplină şi neîndoioasă, a lui Ştefan Voevod [6]. Tot astfel au văzut lucrurile d. Xenopol [7] şi, mai de curînd d. Nistor [8]. D. Ursu însă nu s'a lăsat convins. In cartea d-sale «Ştefan-cel-Mare şi Turcii» susţine că, ce-i drept, regele Matiaş a fost *politiceşte* învins, de oare ce n'a putut să-şi atingă scopul, răsturnarea lui Ştefan; dar că armata maghiară n'a fost bătută şi că lupta a rămas nehotărîtă: «După patru ceasuri de «măcel îngrozitor, lupta a încetat fără ca să se fi declarat în «vre-o parte biruinţa, ceia ce transpiră şi din cronicele noastre,

[1] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe*, p. 131, în notă.

[2] *Historia Polonica*, ed. Leipzig 1712, cartea 13, p. 417.

[3] *Martini Cromeri de origine et rebus gestis Polonorum*, ed Basel, 1567, cartea 27, p. 393.

[4] I. Bogdan, *Cronicele moldoveneşti înnainte de Ureche*, p. 195.

[5] I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 52.

[6] Cf. *Geschichte des rum. Volkes*, I, p. 344 şi *Istoria lui Ştefan-ce-l Mare*, p. 114. V. şi *Ist. Armatei*, I, pp. 126-130; *Carpaţii în luptele dintre Unguri şi Romîni*, în „Analele Academiei Romîne", XXXVIII, pp. 93-4 etc.

[7] *Istoria Romînilor*, II, p. 295.

[8] *Handelsbeziehungen der Moldau*, p. 97.

www.dacoromanica.ro

«care afirmă numai că mare mulțime dintr'înșii fură omorîți, în-«suși Craiul fu săgetat atunci în luptă, și astfel rușinați se în-«toarseră pe altă cale mai scurtă». Amîndouă armatele obosite și decimate de măcelul îngrozitor au încetat lupta de-odată și regele, din causa rănii dureroase, s'a văzut silit să ridice tabăra și să iea drumul întoarcerii. «Așa cred», adaogă autorul, «că «trebuie explicată bătălia de la Baia, ca o baie de sînge, care «s'a sfîrșit numai după ce amîndouă oștile s'au simțit complect «obosite și decimate... Adevărul nu poate fi decît la mijloc[1]». «Medio tutissimus ibis»,— soluțiunea e posibilă, de sigur comodă, și nu supără pe nimeni.

În acest stadiu al chestiunii, e interesant a vedea pe ce izvoare se sprijină învățații maghiari pentru a dovedi izbînda gloriosului Craiu. In frumoasa colecție de scrisori și documente a d-lui A. Veress[2] se găsesc mai multe acte în legătură strînsă cu întîmplările de la Baia; le vom cerceta cu atenția cuvenită, și vom căuta să vedem, cu sînge rece și nepărtenire, dacă conclusia istoricilor unguri e sau nu îndreptățită.

Chiar de la început ne izbește o inscripție, «inscriptio templi coronensis», pomenită în notă la pagina I-a. Făcută în amintirea războiului din Moldova, inscripția din Brașov sună cam astfel: «Regele Matiaș pleacă în Moldova după serbătoarea Sf. Martin și o supune Ungariei». Scurt și cuprinzător. Dar să trecem mai departe.

Dăm de-o scrisoare a Craiului către «senatorii regatului Poloniei», răspuns al lui Matiaș la o altă scrisoare, de protestare a nobililor leși împotriva năvălirii unguresti în țară prietenă[3]. Răspunzînd la învinuirea ce i se aduce, regele scrie, amărît, că n'a încălcat Moldova decît din causa lui Ștefan, pe care avea tot dreptul să-l pedepsească, știind că-i este supus, «după cum însuși a mărturisit-o». Aici o caracterisare aspră, dar întru cîtva adevărată, a iscusitei politici strămoșești: «Iar, dacă vă

[1] *O. c.*, p. 34.

[2] *Fontes rerum transylvanicarum*, vol. IV, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, Budapesta 1914.

[3] Veress, *o. c.*, p. 5, no. 5: „Mathias, rex Hungariae, senatoribus regni Poloniae (Poszony, initio aprilis 1458)". Scrisoarea nobililor leși, în Hurmuzaki, *Doc.*, II. 2, nr. CLXXI, pp. 188-9.

www.dacoromanica.ro

linguşeşte spuindu-vă şi vouă aceleaşi vorbe, face după obiceiul lui; căci tot aşa se poartă cu Tatarii şi cu Turcii, pentru ca, între atîţia stăpîni, viclenia lui să rămîie mai multă vreme fără pedeapsă». Urmează înşirarea drepturilor Coroanei Sf. Ştefan asupra Voevodatului vecin. Se pomeneşte de «tatăl nostru», care «a pus acolo, după placul lui, mai mulţi Voevozi, fără vre-o împotrivire». «Toate aceste fapte», adaugă Corvinul, «sînt mai puternice şi convingătoare decît hîrtii deşerte (dacă din întîmplare ar putea aduce unele împotrivă). Cu toate acestea noi n'avem de gînd să discutăm mai mult, acuma, despre nişte lucruri uşoare de înţeles, etc.». Sau în traducerea lui Şincai: «pentru cuvioase pricini mai pre afund despre aceasta nu vrem a vorbi [1].

La această scrisoare d. Veress alătură, în notă, o lămurire a istoricului ungur. Ioan Szász; această tîlcuire ne interesează îm mod deosebit, şi arată, se vede, şi părerea d-lui Veress. Iată ce conclusie se scoate din scrisoarea regelui: «Din această epistolă se vede lămurit că Valahii au fost atunci bătuţi şi supuşi de Matiaş. Şi de aceia istoricii poloni greşesc scriind că Ungurii au suferit o mare înfrîngere şi că rămăşiţile lor au scăpat cu fuga în Transilvania. Nici nu e de crezut că Matiaş să fi fost aşa de nerušinat ca să facă dintr'o înfrîngere atît de vederată şi cunoscută pretutindeni, o izbîndă glorioasă [2]». Nota de care e vorba se referă la acea parte a scrisorii în care regele întreabă dacă n'a avut dreptul de a pedepsi pe Ştefan.

Să examinăm acum acest document, din care «se vede lămurit» că Moldovenii ar fi fost bătuţi la Baia. Ce găsim? Craiul caută să îndreptăţească năvala lui, arătînd toate încălcările «tiranului» Ştefan, şi tot răul ce l-a adus supuşilor unguri din Ardeal; iar, după ce a înşirat toate aţîţările şi obrăzniciile Valahului, întreabă: «oare n'a meritat el să fie pedepsit de noi?», Despre pedeapsa în sine însă nu spune nimic; nicio vorbă despre marea victorie, niciun cuvînt despre îngenuncherea Moldovei. Tot raţionamentul lui tinde a dovedi Polonilor că el, Matiaş, avea *dreptul* să pedepsească pe Ştefan: dar de *faptul* că l-a pedepsit, nu pomeneşte.

[1] *Cronica Romînilor*, II, p. 79.

[2] *L. c.*, nota 1. Szász a făcut o ediţie a scrisorilor lui Matiaş Corvinul.

www.dacoromanica.ro

Pe urmă caută să arăte că Voevodul Moldovei e supusul lui; se plînge de viclenia acestuia; vorbeşte de titlul înaintaşilor săi, de drepturile regatului apostolic asupra Moldovei, de isprăvile marelui Ioan Corvin Hunyadi; dar de dînsul şi de expediţia sa biruitoare — nimic. E foarte ciudată această desăvîrşită tăcere; era firesc să facă o alusie, cât de mică, la izbînda cîştigată; dar nici măcar un cuvînt nu se poate găsi. Din potrivă, după ce aminteşte puterea pe care tatăl său o avea în Moldova, încheie zicînd că nu găseşte de cuviinţă să discute mai amănunţit *(profundius disceptare)* această chestiune. «Cuvioase vor fi fost pricinile», zice d. Conduratu [1], «pentru care nemîngîiatul rege nu va fi voit să urmeze chiar cu înşirarea dovezilor.» Se pare că se fereşte de a le adînci, iar despre războiul lui de peste munţi parcă într'adins nu vrea să pomenească. De unde se vede dar aşa de lămurit înfrîngerea şi supunerea Valahilor? Ne mirăm cum de nu l-a izbit şi pe Szász tăcerea aceasta diplomatică. Matei Corvin nu-i «neruşinat»—în această scrisoare cel puţin—, întru cît nici nu face din înfrîngere izbîndă, ci pur şi simplu nu pomeneşte de luptă.

Şi să nu uităm că răspunde la o scrisoare a Polonilor, în care aceştia se plîngeau că pregăteşte o nouă năvală în Moldova. Într'adevăr, globind pe Ardelenii răsculaţi cu 400.000 de florini, îşi întocmia o nouă armată, de lefegii străini în mare parte [5]. Ce rost ar fi avut această nouă năvălire, dacă Ştefan fusese aşa de rău bătut cu trei luni mai înainte? Ceia ce «se vede lămurit» e mai mult încurcătura lui Matiaş, care caută cu orice chip să ocolească adevărul.

Să urmăm însă înainte cercetarea noastră. La no. 3 găsim o scrisoare a regelui Boemiei — viitorul duşman, Gheorghe Podiebrad — către Craiul ungur, în care îşi exprimă grija pe care a avut-o, auzind că e rănit, şi bucuria sa cînd a aflat de izbînda lui [3]. Nr. 1, 2 şi 4 sînt hrisoave, prin care regele răsplăteşte cu moşii şi castele pe oştenii şi căpitanii cari s'au purtat vitejeşte în războiul din Moldova. De observat la nr. 2 motivarea daniei ce se face comitelui de Pressburg, Nicolae Bánffy:

[1] *Relaţiile Ţării Româneşti şi Moldovei cu Ungaria*, pp. 393-9.
[2] Dlugosz, *o. c.*, p. 413.
[3] Veress, *l. c.*, p. 3: Praga, 9 Februar 1463.

www.dacoromanica.ro

«căci s'a luptat ca un oştean ager pentru scăparea persoanei noastre şi a armatei, unde a şi primit răni pentru noi, şi nu şovăia să moară, dacă astfel ar fi voit ursita» [1].

De asemeni la nr. 4: «Acest Voevod, Nicolae Chwpor, cînd întraserăm zilele trecute cu oastea noastră în părţile Moldovei, şi cînd avurăm acolo, într'o noapte, o luptă cu Ştefan, Voevodul moldovenesc, el însuşi, între ceilalţi ostaşi ai Curţii noastre, s'a luptat atunci ca un bărbat îndrăzneţ cu vrăjmaşii pentru onoarea şi scăparea noastră, mai bine decît toţi ceilalţi...» [2]. Şi aici e un lucru vrednic de atenţie: niciun cuvînt care să amintească o victorie; e vorba numai de «lupta cu Ştefan şi de «scăparea noastră şi a armatei.»

Nr. 1 merită însă toată băgarea de samă. In acest document, dat din Braşov, în ziua de 3 Ianuar 1468, deci numai trei săptămîni după lupta de la Baia, regele vorbeşte de doi nobili, Osvald şi Ioan Iankaffy, ale căror averi au fost confiscate, pentru că, «atunci cînd noi am avut lupta cu Ştefan, Voevodul Moldovei, «s'au retras pe ascuns din armata noastră». Pe urmă numai, un frate al lor a dovedit lui Matiaş că nu fugiseră, ci căzuseră în luptă. Oricum, bănuiala aruncă oarecare lumină asupra acestor întîmplări; şi putem crede că, dacă fraţii Iankaffy au pierit luptând, vor fi fost destui cari se vor fi retras, pe ascuns ori chiar făţiş (dacă poate fi vorba aci de faţă), din oastea crăiască, în acea noapte ucigătoare de 14 spre 15 Decembre.

In sfîrşit, în colecţia Hurmuzaki întîlnim încă un act de acelaşi gen, în care se găseşte o expresie curioasă şi caracteristică. Regele hărăzeşte o moşie nobilului Valentin Theuke pentru că, «atunci cînd am întrat cu armata noastră în Moldova, zilele «trecute, şi am avut acolo, într'o noapte, o luptă cu Ştefan «Voevodul Moldovei, acest Valentin, în acea luptă, printre cei- «lalţi oşteni ai Curţii noastre, s'a luptat cu vrăjmaşii ca un «bărbat îndrăzneţ, dimpreună cu oamenii săi, pe cît i-a fost «cu putinţă [3].»

Aşa vorbeşte oare un învingător, şi mai cu samă acest rege de neam românesc, dar de trufie ungurească? Acest om pe care Bonfiniu, curteanul său, ni-l arată stăpînit de rîvna nemuririi,

[1] *Ibid.*, p 2.
[2] *Ibid.*, pp. 3-5. Amîndoi pomeniţi de Bonfiniu, *o. c.*, p. 560.
[3] *Doc.*, II, 2, Nr. CLIV, pp. 175-6. Cf. şi Conduratu, *o. c.*, p. 394.

www.dacoromanica.ro

de acel «glorios «stimulus» care-l împingea mereu spre noi bătălii şi noi primejdii[1], şi-l făcea să se laude până şi de izbînzile altora?

E de reţinut şi formula neschimbată, veşnic aceiaşi în toate documentele de acest fel: «Cînd am intrat în Moldova şi am avut acolo, într'o noapte, o luptă cu Ştefan Voevodul...». Niciun cuvînt nu aminteşte izbînda descrisă, cu meşteşugită retorică, de Bonfiniu, sau supunerea de care se făleşte inscripţia lui Matiaş. Din potrivă se strecoară expresii care lasă să se întrezărească adevărul ascuns cu atîta grijă: nobilii cari s'au retras pe ascuns în timpul bătăliei, oştenii cari s'au luptat «pentru scăparea regelui şi a oştirii, pe cît li-a fost cu putinţă», toate acestea nu dau de fel impresia unei biruinţe.

E păcat că s'a pierdut scrisoarea ce va fi trimis-o Ştefan-cel-Mare, Craiul leşesc, dinpreună cu steagurile cucerite. D. Iorga crede că Dlugosz a putut s'o întrebuinţeze[2]. A rămas însă scrisă în piatră, prin frumoasa biserică pe care Voevodul a ridicat-o în tîrgul pustiit, şi pe care o închină Sfîntului Gheorghe, mucenicul al cărui chip biruitor strălucia pe steagurile Moldovei[3]. A rămas însemnată în toate letopiseţele noastre, de la cele mai vechi, din Putna şi Bistriţa, până la slova românească a lui Grigore Ureche[4], pe margenea căreia Nicolae Costin, pomenind de «Bonfin, istoricul unguresc», adaugă despre acesta: «lară ce scrie, minciuni scrie»[5].

A pătruns vestea ei şi în Apus, şi o găsim până şi în capitolul pe care Sebastian Münster, cunoscutul geograf din veacul al XVI-lea, îl consacră Moldovei. Povestirea lui nu e nici ea lipsită de interes[6]. După ce arată că se găsesc în această ţară sălbatecă mulţi oşteni, pururea gata de luptă, ajunge la încheierea că e «o ţară ce nu se poate cuceri», ein onüberwindlich Land». Şi, în sprijinul acestei constatări, aduce următoarea

[1] Bonfiniu, p. 561.

[2] *Ist. Armatei Romîne*, I, p. 123.

[3] V. Lăpedatu, *Antichităţile de la Baia*, în „Buletinul Comis. Mon. Ist.", II, p. 56.

[4] Ed. Giurescu, p. 47-48.

[5] *Letopiseţe*, I, p. 155 în notă.

[6] *Cosmographei oder, Beschreibung aller Länder, Herrschafften, etc.*, Basel 1588, pp. 1038-9.

www.dacoromanica.ro

pildă: «Regele Matiaș al Ungariei» a pornit odată cu oaste mare, «din Ardeal, ca să-i pedepsească și să-i supuie; dar ei s'au apucat de fugă, și, cînd Ungurii nu mai aveau grijă de vrăj- «maşi, s'au întors și au întrat în ei cu sabia, și pe mai toți «i-au omorît. A scăpat Matiaș Craiul și a ajuns singur, obosit «și rănit în Țara Secuilor.» Aici urmează o poveste care se regăsește în mai multe țeri și vremuri deosebite. Regele ajunge la un dascăl, fără a-și arăta adevărata calitate, și, de voie, de nevoie, se așează la masă. La plecare, îi dă un inel, cu ajutorul căruia dascălul îl recunoaște mai târziu la Buda, alegîndu-se cu o curte și mari moșii pentru varza pe care o dăduse, nu tocmai de bună voie, regelui rătăcitor. Sîntem aici în plină legendă, dar ceia ce nu mai e legendă, e frasa de la sfîrșit: «Nu putea să se arăte Ardelenilor, căci mare mulțime de Ardeleni perise în Moldova[1]».

Iar izvoarele maghiare de întâia mînă pe care le-am văzut, actele scrise cînd răsunetul luptei nici nu se potolise, dovedesc ele oare izbînda lui Matiaș? Textele vorbesc de la sine: prin tăcerea lor semnificativă, prin expresiile lor ciudate, ele confirmă înfrîngerea. Din izvoarele ungurești — scrisori, hrisoave, danii — se vede lămurit, nu biruința lui Matiaș Corvinul, cum susțin istoricii unguri, ci înfrîngerea lui, așa cum scriu toate cronicile moldovenești și polone. «Și s'a gîndit Ștefan-Vodă să «năpădească noaptea asupra lor în Baia, și i-au dat Dumnezeu «pe mînile lui Ștefan Voevod și ale oștirii sale, și mare mul- «țime dintre ei au fost uciși, până și Craiul a fost săgetat «atunci în luptă. Și astfel s'au întors rușinați, pe altă cale mai «scurtă, și nu s'a întîmplat cum credeau ei, ci s'a întîmplat «cum a fost voia lui Dumnezeu.»

Astfel scrie și letopisețul moldovenesc al lui Azarie[2], și aceasta rămîne versiunea cea adevărată.

Totuși d. Ursu e de altă părere, și își găsește dovada scepticismului tot în vechile noastre cronici, ale căror afirmări nu i se par destul de lămurite. D-sa vra să cetească printre rînduri,

[1] Cf. Dlugosz, *o. c.* p., 418, despre uciderea lui Ioan de Daroch cu 4000 de oameni, și Iorga, *Ist. Comerțului*, I, p. 112, despre pierderile Brașovenilor.

[2] I. Bogdan, *Let. lui Azarie*, în „An. Acad. Romînă", XXXI, p. 183.

www.dacoromanica.ro

ca şi cum spaţiul dintre ele ar fi fost censurat. Dar, dacă e nevoie să cetim undeva printre rînduri, să facem aceasta cu izvoarele ungureşti, din care nu transpiră că regele s'a retras «fără a primi vre-o lovitură simţitoare [1]», ci, din potrivă, că i s'a dat una pe care spatele său străpuns n'a uitat-o aşa de lesne. Şi, dacă letopiseţul nostru, laconic, dar cuprinzător, scrie numai că i-a ars pe Maghiari în case, i-a tăiat pe uliţe, li-a săgetat Craiul şi i-a silit să se strecoare ruşinaţi printre potecile strîmte ale munţilor, resultă oare numai decît că lupta a rămas nehotărîtă? Nu, adevărul nu e întotdeauna la mijloc. El e, aici cel puţin, de partea celor cari spun lămurit cum s'au petrecut lucrurile, şi nu de-a celor cari caută să-şi ascundă, cu orice chip, ruşinoasa înfrîngere.

Gh. I. Brătianu.

Un sat de vieri: Odobeştii.

Inceputurile istorice ale satului Odobeşti nu sînt mai vechi decît veacul al XVII-lea.

Numele vine fără îndoială de la moşul întemeietor, care a fost Odoabă, şi el trebuie apropiat de Cadubă, întemeietorul satului Cadubeşti în Bucovina. Alţi Odoabă au întemeiat alţi Odobeşti în alte părţi ale Moldovei; şi este unul şi în judeţul Mehedinţilor, de unde a plecat familia lui Alexandru Odobescu.

Asemenea nume, vechi, unele din ele neobişnuite, cu totul nouă, se întîlnesc foarte multe în hîrtiile privitoare la Odobeşti pe care le adunase cu pietate cineva care, pornit de-acolo, păstrase o deosebită dragoste pentru locul său de naştere, răposatul advocat Ştefan Georgescu din Focşani. (Hîrtiile acestea s'au risipit, din nenorocire, pe vremea ocupaţiei germane; dar cuprinsul lor e resumat în volumul VII din „Studiile şi documentele" mele.)

Citäm aceste nume, care supt mai multe raporturi pot fi interesante pentru cercetător, pentru localnic şi chiar pentru simplul cetitor: „Gavril, ficior lu Porcel de Odobeşti" (c. 1640), Bilaciu, Ciudin, Nălban, Bîrtoş, Păliciu, Mierluşca, Buzdugan,

[1] Ursu, *o. c.*, p. 34.

www.dacoromanica.ro

Nan, Găgălă (azi Gigîlea), Țicul, Frumosul, Macoveiu, Bogdan, Stez, Susanul, Argintu, Coțoiu, Roșca, Galiță, Căprarul, Balotă, Petra, Tăbuș, Cetina, Bria, Ciudin, Tatul, Apostol și Apostoaia, Marcul, Simedru, Cojin, Ghemuleț, Boul (de unde: Ghemuleteștii, Bouleștii), Ursul, Vlad, Vierea, Mălana (Melania), Geagea, Greeuț și Grecuțoaia (1697), Buruiană, Bătco, Gusca (Ginscă), Delean, Hobjilă, Ceuleț, Ștefănia, Măricuța, Ursa („Ursa Echimoaia"), Băbul, Drăgiana, Ursul Bețivul, Olarul, Șchiopul, Țuguiu, Covlea, Sora, Modrea, Cetinoiu, Tatul, Grăjdean, Gode, Bobolata, Liciul, Abila (călugăr), Pîrlea, Bortea, Sora («Sora Moțoceasa), Mătcu, Zănica, Ciocănelea, Șalău, Neagoe Bușul, Rîpa („Iane Rîpe") și Rîpoaia, Prohir, Ploșniță, Cujbuleasa, Priveghiu (familia există încă), Vlaico, Drug, Balotă, Slămnoiul, Ghirtoc, Bobolată, Faur (există încă), Angheliță, Stocliiu, Saghina, Paiul, Stîmbul, Barbă-Lată, Pădure, Bărghior, Salmaș, Dolban, Buiacă, Berilă, Dămian, Mica, Dorul, Tebe, Mafta (Martha, Marfta), Micuța, Florica, Căzănoaia, Gheunoaia, Mecheș, Furcoiu, Drăgunoaia (soția lui Drăgan), Șorecar, Gogancea, Țăncălău, Gavriloiu, Rusoiu, Munteanul, Ardeleanul, Răchitosul, Burudoaia (soția lui Buradă), Beca, Dovleac, Amăgitul, Cojocarul, Pastramă, Cabalortă, Cotărlan, Cimbroiu, Nuțu, Sul ănoiu. Numele în *-oiu* sînt, se știe, moldovenești. Un Gavril Odobăscul se întîlnește numai în veacul al XVIII-lea.

Urmașii lui Odoabă au trăit, cu sau fără vie, într'un modest sat fără importanță până în a doua jumătate a veacului al XVII-lea. Viile cele mari erau până atunci aiurea, la Cotnari, sat de coloniști germani, aduși de Domnie, de la Tokaj, se zice, ultim punct al unei expansiuni de vieri din acest neam, care pleacă de la Rin pentru a nu se opri decît la margenile lumii ruseștí. S'a întîmplat însă, de pe la 1600, seria de invasii, cu pustiiri și robii, care, în războiul dintre Turci și Poloni — supt Movileștí, apoi pe vremea lui Ioan Sobieski — au lovit Moldova-de-sus. Pe pereții Suceviței bucovinene, pe ai bisericii lui Ștefan-cel-Mare din Hîrlău, precum și aiurea, se mai văd încă scrijelate numele ostașilor străini și ale auxiliarilor romîni cari față de asemenea sfinte lăcașuri aveau apucăturile tovarășilor lor. Cotnarii au fost și ei atinși de aceste nenorociri, și poate că pe un timp lucrul viilor a fost întrerupt acolo.

Și supt acest raport s'a ridicat atunci Țara-de-jos, afe cării

www.dacoromanica.ro

familii cresc atît de mult, încît Racoviţeştii, înrudiţi cu Cantacuzinii, capătă, tocmai în acest timp, Scaunul domnesc al Moldovei. Era deci un lucru firesc ca via să se lucreze cu mai multă trudă şi mai mult spor, şi aici, şi la Nicoreşti, peste Siretiu, — satul lui Nicoară, care s'ar părea simţitor mai nou.

Locul era foarte bine ales pentru cultura viei. Cea mai frumoasă luncă ce se poate închipui, întinzîndu-se pe ambele maluri ale Milcovului. De-asupra, pe două laturi, dealuri: Sf. Ioan, Măgura, ridicîndu-se ca nişte tîmple de biserici uriaşe. In fruntea lor, răsărituri de aur şi apusuri de o splendoare fără pereche. Desăvîrşită ferire de vînturile rele, de ploile năprasnice, care distrug. Negurile cele mai dese vestesc numai zile strălucitoare de lumini. Că putinţă de apărare aduc o mărturie modîlcile şi şanţurile care arată unde a fost cetatea lui Ştefan-Vodă, Crăciuna, — pe care o mărturiseşte încă un act din secolul al XVIII-lea: Un pămînt la Crăciuna... În capul viei Barţului»[1].

Noua cultură de vii sau cultura întărită a unor podgorii mai vechi şi mai sărace nu se putea face însă aici în condiţiile de la Cotnari. Acolo era o populaţie străină privilegiată. Vodă-şi avea stăpînirea sa şi ţinea un pivnicer, trimetea un Jitnicer, care, pe vremea lui Petru Rareş încă, era dintre Germani. Mitropolitul îşi făcuse şi el partea, şi era încă un deal al «piscupului», adecă al episcopului catolic. Boierimea se îngrijise, la rîndul ei, de pămînturi în Cotnari, ca şi unele dintre mănăstirile mai mari. *Acolo ţeranul localnic, romîn, lipsia mai cu totul.* Şi poate de aceia s'a petrecut aşa de răpede, cu „catolicii" obosiţi, cu sătenii romîni veniţi şi de pe aiurea — şi, de sigur, şi din lipsa de îngrijire a Statului — trista decădere la care am asistat şi asistăm încă.

Dincoace, din potrivă[2], toate tradiţiile erau localnice şi ţerăneşti. Un spirit de libertate domnia în această margene a Vrancii, care, cu ieşirea ei spre şes, din care face parte şi Odobeştii, constituia una din *acele unităţi de organisare a satelor înnainte de Domnie şi fără Domnie, deci, în mare parte, neatîrnate de Domnie*, din acele lungi funii de sate alipite, urmîndu-se

[1] *Studii şi documente*, VII, p. 335.

[2] La Grozeşti întîlnim însă un Frîncul.

www.dacoromanica.ro

unul prin altul, care s'au numit, nu din causa aspectului naturii, ci al felului de locuință: „Cîmpulunguri".

Astfel în zădar s'ar căuta aici de la început oamenii Domniei. Biserica domnească apare numai la 1765: „doo leturghii la biserica gospod, una sîrbească şi una rumănească", şi unde nu era biserica lui Vodă, cu casele lui Vodă, nu era nici acea petrecere domnească, pe timp mai lung sau mai scurt, care dădea înlesniri la judecată, dar costa scump pe aceia în sama cărora era grija de întreținere a stăpînului.

Se pare că omul de căpetenie nu era Vornicul (acei cari se pomenesc une ori, de la 1665 înnaiute, pot fi ai Vrancii), nici, bine înțeles, pîrcălabul[1] (al vre unei aşezări orăşeneşti vecine), ci „vătaful de vieri", căruia i se zicea, pe scurt, numai „vătaful". Astfel: Corbea pe la 1640, Tănasie *la* 1661, Andrei peste mai bine decît un veac, Ion sin Tatul Săpunar la 1792. La 1701 se zice, specificîndu-se că puterea lui se întindea numai asupra satului Grozeşti — al lui Grozea, unit astăzi de mult cu al lui Odoabă — „Gavril vătaf de vieri", şi tot aşa apare la 1713, fără o asemenea specificare locală, „Ieremia vătaf de vieri". „Caii vierilor" lui sînt pomeniți odată.

Mai tărziu, întîmplător, ostaşii stau aici; pe vremea lui Cantemir cel bătrîn, care a clădit mănăstirea Mira prin părțile acestea de unde plecase Istrate-Vodă Dabija, cel care nu bea decît din oală de lut şi nu găsia împrejur la județul lui decît dimineața, avem pe Ioan Betica, căpitan, pe un chehaie (locțiitor) Ignat, iar, un veac mai tărziu, pe căpitanul Lupu (1765), pe un ceauş la 1796, pe un căpitan Manolachi Avram, tot atunci, apoi pe căpitanul Iordachi Popa.

Preoțimea joacă un rol tot aşa de însemnat ca în toată vechea viață a țerii. Încă de la 1697 era un preot «Pavăl de la Vovodenie". Biserica, astăzi în reparație, după pagubele pe care i le-a făcut războiul, avea un pridvor liber, cu coloane fără capiteluri împodobite, o uşă de întrare încunjurată cu sculpturi de flori, din care se desface pajerea Cantacuzinilor, cari, deci, arată, a-i fi ctitori (Toderaşcu Cantacuzino poate), fru-

[1] Foloare, la 1782. — Un zapciu doar la 1806. — Vătăman se află în satul vecin, Sîrbii. — Ca sate vecine mai apar: Veşteleştii, Horăceştii, Vineşeştii, Dădeştii. Păteştii (la jumătate drum de Focşani), Călimanul, Vîrteşcoiul.

www.dacoromanica.ro

moase tetrapoade, o catapeteasmă de zid şi picturi acum dispărute: turnul iniţial a fost înlocuit printr'un surguciu căptuşit hidos cu tinichea. Pe înnălţimea din faţă se ridică o biserică întru toate asemenea cu aceasta, «Mănăstirea» unde se pomeneşte ctitoria, din veacul al XVIII-lea, a unui Razu. Caracterul de «biserică domnească» pare a se fi dat mai curînd Vovideniei.

Ca alţi preoţi apar următorii: preotul Panhilie la 1765, preotul Ştefan Ciobuş la 1783 (fiul Consfantin la 1792), popa Stanciul în acelaşi an, Păladi preotul la 1785, Ion Cartig pe la 1792 (fiul lui se chiamă Constantin Horbor). La 1800 apare Toma sin popa Costantin Cofèr (Cofăierul), la 1803 preotul Ioan Blîndă, cam tot atunci preoţii Toderaşco şi Radu zet Buradă (1810); din neamul acesta din urmă e şi diaconul Nicolae Buradă, la 1812.

Diaci sînt lîngă preoţi. Astfel spre sfîrşitul veacului al XVII-lea Toader Orheianul (la Dobeşti în 1701 diaconul Ion). Pe la 1800 lucrează diacul Manolachi. Ca dascăl, cu această titulatură chiar, avem pe Gheorghe în 1672,—cel d'intăiu dascăl din Stoieştii-Focşani vecini fiind un Toader aproape contemporan [1]. Ca scriitor de zapise găsim pe Agapie, pe la 1680.

În ce priveşte pe meşteşugari, cîte unul răsare din acte: astfel Dumitraşco *abăgerul* dela începutul veacului al XVIII-lea, Dumitru *blănarul* (1783), Sava *ciobotarul* (1792), un *conduragiu*, de conduri supţiri, ceva mai tărziu. *Croitoria* o face cutare femeie, ca «moaşa Măriia Croitoriţa» de la 1700. In legătură cu via e Gheorghe *căraşul* de pe la 1660 şi Crăciun *prăjinarul* de la 1767. *Făclierul* Pălade lucra la 1693.

Ca negustori, se întîmpină întăiu un Aslan «băcalul» îndată după jumătatea veacului al XVIII-lea. Apoi Grecii Dimitrie (1672) şi Chira. Aceluiaşi neam, cu sau fără origine macedoneană, par să-i aparţie Panaioti, Pană, Mazarachi, cam tot pe atunci. Apoi pe la 1700 Dima băcalul, Panait Răiz (reis; la Turci antreprenor al fabricării de corăbii), Romînii Gligoraşco şi Neculai. Tot la 1701 aflăm pe «Sava ce-au fost staroste de neguţitori» şi cu tovarăşii săi de ocupaţie, cari iscălesc grecește: Toma, Proca, Chiriac, Tănase, Gheorghiţă şi Sandul. Mai tărziu Greci şi Romîni au îndreptat comerţul de vinuri spre Rusia, şi astfel,

[1] *Ibid.*, p. 321, no. 29. Cf. Ianachi, dascălul grec din Căpoteşti, la 1768.

www.dacoromanica.ro

dacă probabil tot negustori localnici au făcut bisericile Sf. Împărați (cu un rest de tetrapod interesant și o Evanghelie din veacul al XVII-lea), Sfîntul Ioan din Grozești (cu un Apostol de la 1756 [1]) și Sfînta Cruce, în mijlocul tîrgului [2], «Cazacliii» au făcut bisericuța, azi părăsită, zguduită de tunuri și lipsită de veniturile viei sale, care li poartă încă numele: pe păretele din dreapta al clădirii, care reproduce pe al Vovideniei, ajunsă a fi tipul, se desface, din tencuială, data de: 1777.

Veniau, firește, dese ori la «rumtul prețului» negustori străini, unii din Iași, ca «Gligoraș Ieșanul» din secolul al XVII-lea, ca Gheorghe Alevră și Toma, tot din acest oraș, la 1697. Sînt și băcani din Iași. La 1697 Irina Grecuțoaia vinde o vie «giupânului Neculai, negutitorul din târgu din Iași».

Întîmplările de la 1821 aduseră un Turc odobașă (colonel), care fură el însuși și pe sama căruia furau și alții. Actul reproduce răspunsul unui acusat: «Cu adivărat i-au luat scorța, dar zici Spiridon că au luat-o de au dat-o de așternut la odobașa, și la schimbarea odobași s'au perdut: Turcul au luat-o sau cine, nu știe... Nu știe anume însă: scoarța moldovenească aceasta au fost, au turcească».

Din Focșani vine pe la 1690 un Băncău, un Ioan Surcea, mai tîrziu un Belibou. Apoi și Lupașco fiul lui Dumitrașco Săpunariul (săpunarii din Focșani aveau acolo o bisericuță, întru toate ca Vovidenia). Sînt și Romașcani: Aftanasie și alții, pe la 1690. La 1693 se afla la Odobești și un fost Mare-Vameș, Constantin. La 1768 au de lucru pe aici și Ianachi Brașoveanul și Panaite Lipsicanul.

Străini apar foarte tîrziu numai. Între creștini merită atenție «Dumitru Grecul, zăt Anița Sîrboaica». La 1804, «dumnealui jupân Lup Ovreiu» plătește în taleri «cinci ciozvărți» de vie; tot el, «Lupul Jidovul», face o cumpărătură de la Ianachi Vasiliu «în deal la Odobești», pentru 600 de lei.

Acești negustori își făceau în veacul trecut acele frumoase clădiri, unele în stil țerănesc, avînd cerdac de jur împrejur pe

[1] Insemnări: „Acestu Pracsiŭ este a bisericii Grozeștilorŭ, ce este hramulŭ S[fân]tulŭ Ionŭ Bogoslovŭ", „Să să știi că acestu Apostolu este a meŭ, a lui Ionŭ Avramŭ".

[2] Pe un „Ilie Miniat" din Iași 1837: „Sf Cruce ot Odobești».

www.dacoromanica.ro

stîlpi fără sculptură, iar de-asupra, ca un post de pază, un adevărat balcon de lemn cu acoperemînt deosebit sau, cei mai bogaţi, case de cărămidă cu cerdacul sprijinit pe groase coloane de zid cu «capitèle» dorice. Intre aceste clădiri se întindeau uliţi ca: a Ghilii (sau Bilii), a Besearecii (ambele păstrate), a Zamfirii.

Boierimea, clerul au răzbătut tocmai în urmă. În ce priveşte partea bisericească, Mitropolitul Varlaam — altul decît cel mare, de la jumătatea veacului al XVI-lea, — care era de loc din aceste părţi putnene, cumpără locuri, şi de la un Ieremia Dabija, la Căpoteşti (1686). Tot pe aiurea se aşează în ultimii lor ani Vlădicii Teodosie, care înlocuise pe marele Dosofteiu, şi Daniil, probabil un străin, în aceiaşi epocă: un Mihai Zugravul iea în 1689 un pămînt de la cel d'intîiu. Numai un Nichifor arhidiaconul are vie la Odobeşti în secolul al XVIII-lea (1748).

La sfîrşit mănăstirea Mira lua de aici *otaşniţă*.

Odobeştii cunoşteau *mazili*. Veniau şi oameni înstăriţi de la munte: la 1712-3 «Crucean, fiul lui Drăghici din Vrancea, ginerile lui Ion Buurel» (Bourel). Boieri avînd vie la dînşii apar încă din veacul al XVII-lea: Manole Cămănarul, Logofătul Buhuş. Zapisele însemnă la 1700, pe lîngă obişnuiţii „oameni buni, bătrîni şi tineri": „boieri de curte". Proprietatea boierească sporeşte numai în ultimul timp: la 1792 era „crama Vornicului Costin Catargiu", „crama lui Ioniţă Arapul". La 1800: „via dumisali cucunii Catargioaii".

Locuitorii erau, în sensul mai restrîns al vecinătăţii lor, „fraţi de pe moşie", fraţi de moşie. *Răzeşii* veniau după ei, şi la capăt *moşinaşii*; un document zice, pomenind vechiul drept, numit apoi, grecește, *protimisis*, de a se oferi pămîntul întăiu vecinilor-rude: „toţi fraţii şi răzăşii i moşinaşii". Proprietăţile individualisate „se răzeşesc" între ele („să răzăşăşte cu mine"). La vînzare, care se face comercial, în „lei bătuţi", fără schimb, se dă adălmaş: „adălmaş doi berbeci şi o giumătate de vită".

Este şi vie în ogradă („vie în ograda popii lui Panhilie"). Oamenii au „vie tînără", „vie bună făcătoare", ori, „loc stărp", dar şi livezi: „grădini cu pomi îmbrăcate". Ea se împarte în pogoane, şi acestea în *fîrtaie*; sînt şi „ciozvîrţi de loc", „hirte",

www.dacoromanica.ro

„firte“, („fîrtă de vie roditoare“, „hirtă de tufe“, „hotarul cîrtelor“), care se împart în *hilere* („o hirtă şi un hiler“).

Se deosebesc *hlize* („hliza şogească“, „hliza dealului din cap în cap“) şi *răzoare* („răzor în ţarină“, „un răzor săsască“) Viile sînt une ori „într'un *hat*“. Drumurile se zic şi *grinduri*: al Movilelor pe lîngă „drumul Vrancii“.

„Răzoarele“ se chiamă şi *pămînturi* („latul şi lungul pămînturilor“, adică al „răzoarelor“, dar şi „doao pămînturi şi un răzor“; odată: „răzor vrîncenesc“, şi ele *au nume*: pămîntul Hănguleasca, al Leului. Putem restitui lista „bătrînilor“, în cari, după vechiul obiceiu moldovenesc, se împarte moşia: Lungociu, Faur (unde are stăpînire Ciudineasa), Cărăulesc, al lui Ioanăş, al lui Horţighie, al lui Berbece (cu «făşia» Robeascăi), al Şogului, al lui Hodor, «pămîntul Şoriciu», al Bechii.

Cultura ce se face pe aceste pămînturi are unele note istorice care merită a fi relevate. La 1697 un act spune: «Şi eu i-am dat 2 căzi şi o curătoare şi un ciubăr şi un jghiab». Mai tărziu e vorba de o «cramă de bîrne durată, hruba supt cramă, gîrliciu de cărămidă, casă pe pimniţă, lesă de pus păpuşoi, şopron de făcut rachiu, osăbit ograda împrejur». La 1801: «14 căzi, 4 ciuberă, un teasc, doaî jghiaburi şi o curătoare».

Lucrul se face şi prin oameni tocmiţi. Se pomeneşte odată plata «lucrului viilor peste vară». Une ori doi oameni se înţeleg pentru a clădi «frăţeşte» hruba şi şopronul. Ei «pun vin» pe rînd, cîte un an. «Eu în anul dumisale să n'am amestec, nici dumnealui în anul mieu: ori de a ţinea vin în anul d-sale, ori de a da-o altuia, eu trebuinţă să n'am a o lua».

Preţul terenului era de 80 sau 120 de lei pogonul (n-le 47, 53 din publicaţia noastră). La 1630 vadra se dădea cu trei potronici (p. 321, no. 18).

Se făcea *rachiu* în secolul al XVIII-lea («căldare de rachiu, mare, veche»). Şi se pomeneşte o *moară*: «moara lui Lupoş, mijlocul Tănosului».

Se pare că documente din Odobeşti, mai ales după cumplitele împrejurări din urmă, nu mai sînt. Trebuie să ne mulţămim cu aceste ştiri, care sînt mai sărace decît acelea despre viile din Valea Şcheilor (Buzău), pe care le-am dat în «Analele Academiei Romîne».

N. IORGA.

www.dacoromanica.ro

DIN SCRISUL NOSTRU ŞI DESPRE NOI.

I.

Ştiri despre anul 43.

Am înnaintea mea o carte a unui Armean care petrecuse cîtva timp la noi — «un long séjour en Roumanie et à Constantinople», spune el în prefaţă — şi care-şi propune, în acelaşi timp, să apere interesele poporului său şi să combată guvernul turcesc al lui Mehemed-Alî, sprijinind pe rivalul acestuia, Reşid. E *l'Orient devant l'Occident* de A. Melik, arhitect (Paris 1856). Exemplarul mieu poartă dedicaţie: «Souvenir d'amitié de la part de l'auteur à Mr. Racota. A. Melik».

Lucrarea e foarte interesantă pentru viaţa politică a Turciei pe vremea războiului Crimeii, dar cuprinde, din cele mai bune izvoare, şi lucruri nouă privitoare la noi.

Iată, întâiu, o descriere a luptei Turcilor cu pompierii, la 1848, în Dealul Spirei.

«Întrarea trupelor, supt ordinele lui Omer-Paşa, în Bucureşti, presintase toate peripeţiile unui oraş luat cu asalt. Cherim-Paşa, urmînd calea care duce la bariera Podul-de-Pămînt, sosia înnaintea căsărmii din Dealul Spirii, ocupată de vre-o sută de soldaţi (Locotenenţa Princiară, ca să înlăture orice bănuială a unei resistenţe oarecare faţă de comisarul otoman, îndepărtase cele 3.000 de oameni cari de obiceiu ţineau garnisonă la Bucureşti, şi nu lăsase decît tocmai cîţi oameni trebuiau pentru serviciul indispensabil).

El soma pe colonelul Golescu să-i predea casarma. Colonelul îi cerea un ordin scris al Guvernului său. Cherim-Paşa puse să-i răspundă că Guvernul care i-o încredinţase nu mai există, şi făcu să se îndrepte împuşcături bine hrănite de către cei 4.000 de oameni pe cari-i comandă.

În aceiaşi clipă, optzeci de pompieri cari mergeau la casarmă fură asaltaţi de soldaţii turci. Când Cherim-Paşa văzu cu ce soldaţi viteji avea a face, făcu să înceteze focul. De patru ori un pumn de oameni li luaseră tunurile aşa încărcate şi trăseseră în mulţimea compactă a Turcilor. El striga turceşte: *ianlış oldù* («s'a făcut o greşeală»). Pierduse acum mai mult ca opt sute de oameni în vălmăşeală.

www.dacoromanica.ro

Ofiţerii romîni nevroind să răspundă decît fiind atacaţi, şi ei făcură să înceteze focul. Cherim-Paşa li ceru să depuie armele ; el făgăduie pe cuvîntul lui că-i va lăsa să plece fără să-i supere. Abia făcură soldaţii romîni cari mai rămăseseră ce li ceruse Paşa şi începuseră a coborî dealul, şi soldaţii turci descărcau pe la spate puştile într'înşii. Turcii se răspîndiră în acea parte a oraşului şi săvîrşiră tot felul de excese, urmare de neînlăturat a pildei ce li-o dăduse chiar atunci şeful lor (pp. 48-9).

Din *Scrisorile* lui Rosetti mai ales se ştie că în timpul războiului Crimeii pribegii noştri au voit să lupte alături de Turci, de Francesi şi Englesi contra Ruşilor şi că această intenţie a lor a fost zădărnicită. Iată amănuntele care se dau aici :

«Voiu aduce înnainte în această privinţă ce s'a petrecut după ştiinţa mea, ca să afle cetitorul care e persoana care-a împiedecat ca Romînii să se lupte în rîndurile aliaţilor. Această chestie a preocupat mult spiritele şi merită să fie cunoscută.

Ofiţerii romîni, cu generalul Tell în frunte, precum şi exilaţii, Goleştii şi alţii, se înfăţişară în grup ca să ofere serviciile lor Guvernului turcesc.

Generalul Tell spusese ministrului Afacerilor Străine : «Vin să vă rog a binevoi să faceţi ca eu să fiu primit în rîndurile luptătorilor contra duşmanului nostru al tuturora. Ca soldat, datoria mea e limpede, precum şi aceia a ofiţerilor pe cari am onoarea să vi-i presint.»

Reşid recomandă pe general şi pe ofiţerii săi lui Mehemed-Alî şi-l roagă să binevoiască a-i face să plece îndată la Calafat, ca să organiseze pe soldaţii munteni cari părăsiau pe Ruşi şi se înfăţişau în lagărul turcesc cu arme şi bagaje.

Mehemed-Alî lucră aşa de bine, încît generalul cu ofiţerii lui rămaseră mai multe luni la Constantinopol, amînînd, cu necontenite *bacalîmuri*, plecarea lor de pe o zi pe alta.

In acest timp, mai multe sute de soldaţi munteni, formînd avangarda rusească, înşelaseră privigherea comandantului şi se presintaseră în lagărul turcesc de la Calafat. Turcii îi despoiaseră de lucrurile lor şi-i izgoniseră, desarmaţi. Daţi astfel Ruşilor, mulţi dintre ei fură împuşcaţi. Acest exemplu opri avîntul Ţerii-Româneşti.

Generalul căpătă în sfîrşit voie de a merge la Omer-Paşa, în Şumla. Omer-Paşa, care-l cunoscuse la 1848, îl primi cu

www.dacoromanica.ro

onorurile pe care le merita. Ii dădu, supt ordinele lui, vre-o patruzeci de soldaţi munteni cari trecuseră Dunărea pe aiurea şi veniseră să ceară serviciu.

Dar peste două zile un confident al lui Mehemed-Alî, din nenorocire un Romîn, sosi la Omer-Paşa cu scrisori particulare, şi îndată plecarea spre Dunăre a generalului Tell, a ofiţerilor şi a soldaţilor munteni puşi supt ordinele lui fu amînată.

Noul sosit era însărcinat să sondeze intenţiile generalului ca să ştie dacă s'ar opune în casul când ar voi să facă din ţara sa un paşalîc turcesc. Era unul din proiectele favorite pe care le hrănia Mehemed-Alî. O spusese adesea în Consiliul de miniştri.

Acest plan plăcea mult şi lui Omer-Paşa: prin situaţia lui, el se vedea acuma titularul acestui nou paşalîc.

Generalul Tell, care venise fără alt gînd să ceară a-şi vărsa sîngele pentru ţara lui, a fost indignat de asemenea propuneri. El voi să eludeze o întrebare aşa de spinoasă. Declară că nu venise pentru a face politică, ci pentru a se luptă şi că nu ambiţiona decât un singur lucru pe lume: să vadă pe Turci şi pe Romîni luptîndu-se alături cu sinceritate contra duşmanilor celor două popoare.

Pentru dînsul ca şi pentru toţi ceilalţi adevăraţi Romîni, scopul era să facă a trece copiii Romăniei prin botezul de foc, cum îi făcuse să treacă în 1848 prin botezul naţionalităţii. Odată acest fapt îndeplinit, era rîndul Puterilor apusene.

Explicaţiile generalului n'au fost, după cît se pare, mulţămitoare pentru Omer-Paşa, căci, cîteva zile pe urmă, generalul Tell, Goleştii, ofiţerii şi Romînii cari mersesără în lagărul de la Şumla, plini de speranţă, primiră ordinul de a se întoarce la Constantinopol.

Omer-Paşa nu aduse cu el în Muntenia decît pe ocrotitul patronului său Mehemed-Alî-Paşa.

Aceasta e causa pentru care Romînii, cu toată marea lor dorinţă, n'au putut lua parte la luptă şi da un contingent de *o sută de mii*[1] causei civilisaţiei. Fără manevrele lui Mehemed-Alî ca să facă a birui vederile lui personale, chestia Orientului ar fi găsit elemente cu mult mai formidabile în sînul său chiar, şi, astăzi, n'ar fi presintat atîtea greutăţi pentru deslegarea ei (pp. 169-72).

[1] Sublinîat în original.

www.dacoromanica.ro

Aiurea se dau lămuriri asupra lui Mazar-Paşa, fiul lui Reşid (se ştie că el avea case în Bucureşti, de unde şi «coaliţia de la Mazar-Paşa»). Mazar sau Mahzar avea la 1856 douăzeci şi şepte sau opt de ani. Fusese la Paris, trecuse la Şcoala Politehnică din Constantinopol. «El a adus lui Omer-Paşa ordinul de a începe fortificaţiile pe Dunăre, şi de atunci face parte din armata Dunării» (p. 230).

II.

Un arendaş despre arendaşi

Arendăşia moldovenească e mai veche: venită din Polonia, unde nobilii dădeau în «orîndă» Evreilor drepturiior lor seniориale de cîrciumă, de «ratoş» (*Rathaus*, prin limba polonă), o întîlnim acolo încă din veacul al XV-lea. In principatul muntean ea nu apare în acte decît după ce tratatul de la Adrianopol, în 1829, deschise putinţa exportului de grîne în străinătate, până la această dată proprietarii obişnuind a-şi lucra însişi, după vechea datină, moşiile.

Arendaşii munteni au venit, în covîrşitoare măsură, de peste Dunăre, unde se aflau capitaluri de oarecare însemnătate fără putinţa de a le întrebuinţa. Greci, Bulgari, Sîrbi, Albanesi, representanţi ai tuturor popoarelor creştine din Balcani, se apucară de agricultura pe bogatul pămînt românesc, fără să aibă nicio pricepere deosebită, nicio tragere de inimă specială, niciun scop mai înnalt în faţa lor. Ei contribuirâ esenţial la creaţiunea unei clase dominante fără tradiţii ca şi fără simţ de răspundere, dînd lumii tristul exemplu al felului cum se risipeşte idiot o avere cîştigată necinstit. Şi, ca mulţămită faţă de ţara de unde-şi căpătaseră averi nevisate, obişnuitele învinuiri contra Romînului «prost» şi «leneş».

Pentru a mustra supt ambele raporturi pe aceşti tovarăşi de ocupaţie, un Albanes, Evanghelie Zappa, care era să fie unul din marii donatori ai Academiei Romîne, luă, la 1847, condeiul pentru a spune, pe cît se pricepea, în greceşte — traducerea românească trebuie să fie datorită altui cuiva —, ce-i dăduse lui o vastă experienţă, plătită cu muncă. Lucrarea poartă, în amîndouă limbile, acest titlu: Τρέντουρας ἢ Κήρην, ὅστις περιορίζεται

www.dacoromanica.ro

ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς Βλαχίας, ἐκπεριέχων πειραματικὰς παρατηρήσεις περὶ τοῦ σιταροσπαρμοῦ καὶ τάξεις τῶν μουλκίων, sau: *Trîntorul care se mărgineşte în cereul Romîniei (sic), coprinzător de observaţii din cercare asupra samănării grîului şi orînduieli asupra moşiilor* (Bucureşti, tip. Iosef Kopainig, 1847).

Autorul, de care se leagă o amintire recunoscătoare, se descrie pe sineşi astfel: «Un vechiu soldat al unei patrii neavute şi fără şcoale, iar acum muncitor de pămînt şi arendaş [1]». Naţia lui n'are «nici cărţi, nici slove» (pp. 32-3). A trăit numai din ostenelile lui: «N'am văzut până astăzi clupuri, teatruri, baluri şi casinuri» (p. 10). «Nici posturi civile am avut sau am dobîndit, nici d'acum nainte voiu pretinde ca să nădăjduiesc» (p. 12). «Noi pe supt arătura aceasta am îngropat anii» (p. 10). Dar astfel ajunge la o mare avere, de care pe dreptate e mîndru: «In plasa Olteniţei şi a Ciocăneştiior ţinem moşii şi exportăm 3-4.000 de chile pe fiecare an, la schela de acolo şi la Bucureşti» (p. 23). Şi are mulţămirea că «locuitorii satelor ce au ţinut şi ţineau cu arendă s'au făcut cei mai bogaţi decît ceilalţi vecini ai lor» (p. 27). Nu-l au ca datornic marii cămătari ai timpului: Nuţu Jupaniotul, Manu, Velas, Himeras, Taniţa lui Miloş (p. 16). «Căpitanul» de odinioară, îmbătrînit în alt meşteşug decît al armelor, se ocupă acum cu «florăria grădinii lui»: «Am hotărît a petrece rămăşiţa vieţii mele în grădina Broştenilor miei, singur, singurel, ca un pustnic, lucrînd şi petrecînd zilele mele cu florile cele nevinovate, cu pomii cei mlădioşi şi fragezi şi cu glasul cel liniştit al firii». (pp. 36-8). Aşa neîndestulat la scris cum era — «simplele mele idei», spune el, «din cercare, fără să se fi îndreptat acestea de vre un om învăţat sau cu multă experienţă» —, poesia nu lipsia, precum se vede, omului trăit în mijlocul marilor taine.

Ca unul care s'a folosit de pe urma «binecuvîntaţilor săteni» (p. 45) — aşa «fireşte leneşi» cum sînt şi, pe la Rusalii, fiind fără lucru, şi «îmbătîndu-se necontenit pe ia cîrciumi» (pp. 51, 52, 76)—, el ţine de rău pe oricine nu recunoaşte nesfîrşita bunătate, faţă de toţi, a Romînului, care iartă — Albanesul se mîră

[1] Undeva scrie: „zece ani de cînd ţiu cîrciumi ale moşiilor" (p. 73 şi urm.). Aiurea, la început, vorbeşte de treisprezece ani ai gospodăriei lui.

www.dacoromanica.ro

de aceasta—, şi cele mai grele păcate, şi crimele făcute faţă de dînsul şi de ai săi. Aducînd «drepte laude despre naţia românâ», «prinosuri vrednice de recunoştinţa ce-i e dator», el loveşte în aceia cari se apără că nu sînt şi ei Romîni («Nu sînt Romîn sau : Cutare este Romîn») : «Aceşti Romîni, cînd îi va judeca cineva fără patimă, cu bună cunoştinţă şi fără părtenire, îi va găsi mult mai buni decît mai multe alte naţii şi avînd şi talente pentru care li se cuvine dragoste şi recunoştinţă... În inimile Romînilor vedem înrădăcinată depărtarea de orice prigonire, ospitalitatea, îndurarea şi mai presus de toate ura către vărsarea de sînge» (p. 8). «O, cît de vrednici de respectat şi de iubit sînt aceşti Romîni, domnilor, şi cît li sîntem datori noi, străinii cari locuim aici» (p. 9), şi, adauge el, întors către aceiaşi veşnic nemulţămiţi, «mai ales voi cîţi aţi venit din acest neam în circumstanţe mai prielnice, ori avînd măcar acel guvern asigurat, în forme statornice, de care se bucură Romîni de vre-o cinsprezece ani încoace» !

Şi ce însuşiri superioare pot înfăţişa «trîntor-arendaşii» cu cari «căpitanul» nostru duce un aşa de aprins războiu ? Pe moşia unde proprietarul însuşi dacă vine de vre-o două ori pe an, arendaşul e stăpîn. Nu sufere să i se atingă întru nimic drepturile suverane : «îşi lasă buzele pănă la genunchi şi pentru o găină răstoarnă pămîntul, pentru puţin orez şi fîn fac mulţime de grimase, şi, de se va întîmpla să li se ceară şi caii cu căruţa ca să se plimbe puţin, apoi atunci „piere lumea» (p. 14). Gospodăria cîmpului n'o pricep şi n'o fac ei singuri : «Dumnealor trimet isprăvniceii şi logofeţi să are, să semene, să păzească, să secere, să strîngă, să treiere şi să vînză ; se duc şi dumnealor acolo cîte odată supt umbra deasă a vre unui copaciu şi-şi privesc oamenii cu ochii ; altă dată iarăşi se duc cinci şese minute cu umbrelele şi se întorc acasă, zicînd că au treabă, şi lasă acolo pe oamenii lor cei credincioşi, cari, întorcîndu-se seara de la munca cîmpului, zic către stăpînii lor : «cocoane, am lucrat astăzi cu bieţii oameni de lumînare şi lucru curat, boiereşte, zdravăn ; şi îi vezi pe ei atunci că se odihnesc, şi îi auzi strigînd către slugile casei : «Măi, dă cîte un păhar de rachiu băieţilor, fiindcă au ostenit astăzi lucrînd toată ziua la cîmp» (pp. 43-4). Iar ei înşii «se întind, trosnindu-şi picerele, pe paturile lor cele grase : trosc !» (p. 34). Cînd umblă pe cîmp,

www.dacoromanica.ro

se înfig acolo «ca niște cruci de morminte». Cît face o asemenea îndeletnicire? «Cu munca aceasta nu plătesc mai mult decît șaizeci de parale ziua, în locul unui țeran care se hrănește de la sineși» (p. 44). Sătenii rîd de dînșii și, la prostozeala ce li-o face nepriceputul, răspund: «atîta știu, domnule; nu știu mai mult; dacă d-ta știi mai bine, învață-mă și pe mine ca să-ți lucrez» (p. 45).

Totuși așa se fac averile cele mari. Chila de grîu, care costă doar un galben, se vinde cu trei; spirtul se preface cu 30-40 % apă (p. 28). Așa se ajunge la marele lux nerușinat al vremii, cerut de femeile pretențioase *ale irîntorilor*: Noi voim haine bune, să mergem la baluri, cluburi și teatre; voim trăsuri nouă și cai tineri, fiindcă astea s'au învechit și ni este rușine să ieșim în lume» (p. 14). Bărbații se îmbată cu «apa cea galbenă». Niciun folos de pe urma lor nu vine. Degeaba îi hrănește o țară întreagă în suferință.

Cărticica nu e prețioasă însă numai prin critica pe care o cuprinde într'o formă care de sigur nu e literară, dar tocmai de aceia nu e lipsită de haz (v. p. 34: «Scuipăm de trei ori pe Satana: ptfu, ptfu, ptfu»). Ea cuprinde sfaturile unui om foarte experient, care și azi ar putea să aibă valoare, alături de o teorie la care el nu pretinde. Se află și date prețioase asupra agriculturii din acest timp. Astfel la paginile 28-9: «Un pogon de loc, făcîndu-l primăvara ogor cu șase boi, plătim săteanului cu patru boi lei 3, parale 10 pe zi, iar celui cu doi boi lei 2, parale 10, peste tot lei 5, parale 20, sămănîndu-l; iar toamna plătim încă atît, și se fac 11 lei; două băniți și jumătate tocmai de cele mari sămînță, cîte 10 lei banița, fac lei 25, și peste tot lei 36. Fiecare pogon, afară de vre-o întîmplare neprevăzută, face de la 20 căi și pănă la 8, socotindu-se an peste an cîte 12 $^1/_2$ căi, pentru care plătim săteanului, după legiuire, cîte 60 parale claia, lei 7, parale 20; s'au făcut lei 42, parale 20; 10 lei sînt destui de cărat, treierat și grăpit, pentru că vindem și vitele: s'au făcut peste tot lei 52, parale 20. Fiecare pogon dă une ori 2 $^1/_2$ chile, mai multe ori 2, alte ori 1 $^1/_2$ și 1 și prea rar $^1/_2$ și $^1/_3$ an cu an, dar totdeauna 1 $^1/_2$, făcîndu-l analoghie cu lei 52, par. 20. Iată ce ține chila: lei 35 tocmai; o vindem cu 100 lei, grîul cel mai curat.» Un cîștig asemenea cu

www.dacoromanica.ro

al comorilor lăsate de «Goți și Tatari, dacă s'ar da pe urma lor: «asemenea comori se găsesc și pe supt buturugi, cînd le va curăța cineva» (p. 46).

Tot în locul celor d'intăiu socoteli, prețurile de arendă pe care le-a plătit autorul însuși: «In anul 1837, am semănat 120 chile grîu, în anul 1838 chile 190, la 1839 chile 225, la 1841 chile 310, la 1842, chile 325, la 1843 chile 330, la 1844 chile 344, la 1845, chile 180, la 1846, chile 80. Iată tot de odată și prețurile moșiilor, după cum le țineam la început cu arendă și cum au ajuns acum. ..., Luica și Căscioarele drept lei 20.500, Făureii și Odăile 22.500, Fundenii 7.500, Budeștii 32.000...»

III.

Cea mai bună carte francesă despre noi.

In lucrările pe care, în epoca Renașterii noastre politice, Francesii din vremea celui de-al doilea Imperiu le-au consacrat causei noastre naționale, una a rămas cu totul necunoscută cercetătorilor mai noi.

Și totuși autorul ei, Thibault Lefebvre, era un om de notorietate în Paris, fiind advocat la Curtea de Casație și la Consiliul de Stat, membru al unei Academii de provincie, la Blois, al unei societăți culturale, din Berry și al acelei de economie politică din Paris chiar, Are solide cunoștințe de drept și va ști să culeagă din Vattel și de aiurea tot ceia ce trebuie pentru a lumină drepturile românești. Citațiile potrivite, ca aceia din Tacit, arată pe unul vărsat în antichitatea clasică. A avut grijă să caute izvoarele privitoare la trecutul nostru: Peyssonel, Régnault, Vaillant («Autonomie politique de la Roumanie»), P. Bataillard *(Les principauté de Moldavie et de Valachie devant le Congrès)*, Carra. lucrările alor noștri: Boierescu *(La Roumanie après le traité de Paris)*, Grigore Gănescu, «elegant și ingenios scriitor muntean» *(Diplomatie et nationalité)*, «contesa Sturdza» *(Régime actuel des principautés danubiennes)*, advocatul bucureștean Gh. Mano, comentator al codului de comerț francez, ș. a.

Dacă a venit la Dunăre, acest jurist urmă unei invitații a societății de economie politică, față de care avea să arăte resul-

www.dacoromanica.ro

tatul studiilor sale [1]. Intâia ediție a scrierii, apărută în 1856, *La Valachie au point de vue économique et diplomatique*, întîmpină cea mai bună primire la Academia de ştinţi morale şi politice, unde însuşi M. Chevalier, vestitul economist, se rosti asupra ei. Adăugînd părerea sa, mai pe larg Dupin aîné găsia prilejul să spuie că ţerile noastre «au rămas latine prin amintiri, tradiţii în luptă, prin religie [2] (p. 14, din ediţia a 2-a, singura pe care o vom cita). Un erudit din Blois, Reber, doria să se ti vorbit şi mai mult despre acest element de legătură cu Franţa: «Este în opera onorabilului nostru corespondent o lacună însemnată şi, după ce am cetit-o, regretam mult că n'a stăruit mai larg de cum a tăcut-o, asupra obîrşiei latine a populaţiilor româneşti, asupra înrudirii ce este între dînsul şi noi, că n'a crezut că trebuie să invoce sentimentele de frăţie care unesc firește două naţii surori prin rasă, moravuri şi limbă»; şi acelaşi, oprindu-se asupra «poporului viteaz şi nenorocit», afirma «simpatia pe care istoria lui, tradiţiile lui şi tendinţile lui trebuie să le inspire naţiilor Apusului» [3]. Fără a mai vorbi de preţuirea elogioasă a marelui maestru al gazetăriei francese de atunci, St. Marc-Girardin el însuşi.

Autorul a făcut în Muntenia, şi numai acolo, două drumuri. Cel d'intâiu, cum ni spune însuşi, în ediţia de la 1857, la 1853, «pe vremea ocupaţiei ruseşti şi în ajunul bătăliilor»; cea de-a doua, în 1856, «după pacificaţie şi în timpul preocupaţiilor unei reorganisări capitale pentru ţară» [4]. Ici şi colo se pot culege din carte amănunte în ce priveşte călătoriile autorului. «Intre Severin şi Cerneţi, nu departe de podul lui Traian», a găsit el însuşi un cap de Cesar încununat cu lauri [5]. Tot acolo înnaintea

[1] Restées latines par les traditions, le langage, la religion.

[2] Il existe dans l'ouvrage de notre honorable corespondant une lacune importante et, après l'avoir lu, nous regretions vivement qu'il n'eût pas insisté plus qu'il n'ait pas cru devoir invoquer les sentiments de fraternité qui unissent naturellement deux nations, soeurs par la rece, les moeurs et la langue" (p. 19).

[3] Un peuple brave et malbeureux... La sympathie que son histoire, ses traditions et ses tendances doivent inspirer aux nations de l'Occident (p. 20).

[4] Pendant l'occupation russe et à la veille des batailles. Il les a revues après la pacification et pendant les préoccupations d'une réorganisation capitale pour la contrée (p. 23).

[5] L'auteur de ces lignes a exhumé entre Tourno-Séverin et Tchernetz, non loin du pont de Trajan, une tête de César Auguste, ceinte du laurier impérial, d'un bon style (p. 51).

www.dacoromanica.ro

lui, ocnaşi lucrau la pavarea oraşului[1]. La Giurgiu a văzut depositele de porumb ale armatorilor greci cari înaintau acum, pe Dunăre, până acolo[2]. La Bucureşti, unde a vorbit cu cutare boier, ofiţer în miliţia ţerii, care prefera să-şi piardă toată situaţia decît să stea la îndemîna Ruşilor ocupaţiei, el i-a văzut, în Septembre 1863, pe aceştia, ocupînd postul de la Teatru şi îndreptînd tunurile asupra unei populaţii care privia murmurînd[3].

A simţit şi el antipatia cu care lumea, ca şi soldaţii ei înşii, primia noul coif de piele neagră, copiat după al Ruşilor[4]. A frecventat salonele în care se adunau fruntaşii fără demnitate ai principatului cu ofiţerii străini, ruşi şi turci, de a căror tovărăşie la jocul de cărţi se simţiau onoraţi. Poate descrie astfel pe generalul Gorceacov, zdravăn încă la cei şaptezeci şi unul de ani ai lui: «palid la faţa, nalt şi sprinten în trup, liniştit ca înfăţişare şi ţinută, cu aparenţa blîndă şi demnă. De şi ochelarii pe cari i poartă totdeauna, ieau fisionomiei sale acel aier, ce nu se poate defini, de trufie, de cutezanţă şi de tăioasă răceală care se zice aier marţial, privirea-i dreaptă, pasu-i hotărît, glasul destul de plin nu îngăduiau să i se dea la întâia vedere vrîsta ceă adevărată[5].» Il descrie dormind puţin, trezindu-se în zori, făcîndu-şi singur corespondenţa. In casa de ţară a controlorului general al Finanţelor a întîlnit pe generalul Dan-

[1] P. 190.

[2] P. 351.

[3] L'un d'eux, très élevé par la naissance, avait juré de perdre son nom et son grade plutôt que d'aller au-devant des Russes. Quant au peuple, il suffirait pour connaître ses sentiments vrais, d'entendre, comme je les ai entendus, les murmures étouffés qu'il laissait échapper à distance le jour où l'artillerie russe prit possession du corps de garde au théâtre et braqua ses canons sur le Pô *(sic)* de Mogochoï (p. 115).

[4] J'étais à Bucharest le jour où les miliciens valaques étrennaient cette coiffure, et, si j'en juge par l'attitude embarrassée des soldats, la mauvaise humeur des officiers et les quolibets des passants, l'importation ne jouissait pas d'une immense popularité (p. 176)

[5] Manières polies, bienveillantes et simples... Un vieillard pâle de visage, grand et svelte de corps, calme d'attitude et de maintien, à l'apparence douce et digne. Quoique les lunettes qu'il porte constamment enlèvent à sa physionomie ce je ne sais quoi de hautain, de hardi et de cassant qu'on appelle l'air martial, sa vue droite, son pas jeune, sa voix suffisamment pleine ne permettaient pas de lui donner au premier abord son âge véritable (p. 115). Cf. şi p. 176.

www.dacoromanica.ro

nenberg, reservat, blînd şi modest. Soldaţii lui, veterani ai războaielor cu Turcii, sînt disciplinaţi, dar rău ţinuţi de o intendenţă răpăreţă, care-i fură pe dînşii, despoind şi ţara supusă; cîte unul din aceşti falnici luptători scormonia după hrană prin gunoaie, pe cînd altul cerşia la colţul străzii. Tratamentul Turcilor şi chiar al miliţienilor munteni e mai bun decît acesta. Totuşi a văzut peste 2.000 de care pe şesul Colentinei, ducînd Ruşilor lemne, grîu şi porumb [1]. In convorbirile avute cu boierii, a putut asculta plîngerile lor resignate cu privire la întunecatul viitor al patriei şi naţiei: «Ce să facem contra Ruşilor? Au pentru ei puterea şi voinţa: vreau să încorporeze ţara noastră la Impărăţia lor, şi o vor face, în ciuda Europei şi cu toate dorinţile noastre». Şi prietenul frances adauge: «Era părerea generală în 1853, şi nimeni nu nădăjduia mîntuirea de la alte puteri, atît de mult situaţia şi atitudinea lor erau de inferioare în ţară» [2].

Şi el a întrebuinţat poştalionul, «satanicul echipagiu», pe care-l descrie după atîţia alţi călători cari i-au gustat înlesnirile [3]. A încercat poate şi diligenţa care face drumul între Bucureşti şi Giurgiu, de o parte, şi, de alta, între Bucureşti şi Braşov. A cercetat magazinele de grîu de la Brăila şi de la Galaţi, ca şi reservele de la Giurgiu, Islaz şi Calafat [5], Pe cînd l-au uimit, în August 1853, snopii de grîu părăsiţi de ţerani cari aşteapta dijmuirea şi în Novembre [6]. Recolta bogată a Munteniei robite i s'a înfăţişat, cu depositele imense, cu străzile pline de cară, cu samsarii alergînd în toate părţile [7]. Pe calea la Buzău la

[1] J'ai vu la plaine de Kollentina couverte de plus de 2.000 chars qui conduisaient du bois, du blé, du maïs au magazin d'approvisionnement dont le commissariat russe s'était emparé; p. 208.

[2] Que faire contre les Russes? Ils ont pour eux la force et la volonté, me disait un boyard valaque; ils veulent incorporer votre pays à leur empire; ils le feront en dépit de l'Europe et malgré nos voeux. C'était l'opinion générale en 1853, et nul n'espérait le salut des autres puissances, tant leur situation et leur attitude était inférieure dans la contrée (p. 120).—Cei cari fac omagiu „à la glorieuse armée impériale russe et à l'honorable corps de l'artillerie", p. 312.

[3] Les véhicules les plus incommodes, les plus brisants et les plus primitifs de l'Europe.. Le satanique équipage (pp. 182-4).

[4] Pp. 189, 256-7. Cf. pp. 330-2.

[5] P. 258.

[6] P. 262.

www.dacoromanica.ro

Brăila e silit a se opri la un han miserabil, pe care-l descrie cu de-amănuntul, cu «duzina de sticle pline de rachiu de grîne, cu atîtea legături de ceapă şi de ardeiu, cu grămada mare de pepeni, cu lungul şir al cutiilor de «băcănie şi, în sfîrşit, cu şuncile şi muşchii de porc spînzuraţi de tavan» : se capătă acolo ouă, vin, păsări [1]. La Brăila află «o tainiţă mai asemenea cu o închisoare decît cu o odaie» : i se dă un divan îmbrăcat cu cit şi o saltea de paie ; hrană nu se găseşte... Şi autorul descrie, pe lîngă acest *Han Roşu* cu două rînduri de odăi, *Hanul Manuc* din Bucureşti : tipul caravanseraiului turcesc, cu grajdurile dedesupt şi cu odăi goale pentru oaspeţi cari-şi aduc aşternuturile, e descris cu acest prilej. Pe lîngă Bucureşti, cari au oteluri şi restaurante, se mai află la Giurgiu ospătării apusene ţinute de către un Italian, un Elveţian şi nn German din Württemberg [2]. Aiurea, el ni va povesti cum, sosit de la Constantinopol la Brăila pe un vapor care întîrziase, era să petreacă noaptea afară, împreună cu episcopul de Nicopol, vicarul lui şi o femeie bolnavă, pentru că funcţionarul de la port nu voia să fie trezit de la un ceas înnainte [3].

Note de istorie contemporană, prinse de la martorii înşii ai evenimentelor, sînt sămănate în cele trei «studii» din care se compune cartea. De la el avem o descriere a alegerii lui Vodă-Bibescu, cu cei treizeci şi şapte de candidaţi, cu intervenţia, decisivă, a consulului rusesc, care ameninţă pe episcopul de Buzău, anunţă Mitropolitului că-i va da ordin scris cum să voteze şi acopere de insulte pe un biet boier în plină adunare [4]. El ni spune cum la 1848 Ruşii au închis şcolile primare [5]. Austria nu sprijină, de şi i s'a spus că Alexandru Ghica, pe care-l află Caimacam, căutase, în Domnia lui, să se sprijine pe această Putere [6]. Se dă chiar ordinul Marelui-Vizir Reuf, din 5 Novembre

[1] J'y vis en effet une douizaine de flacons pleins de rak'ou, d'eau-de-vie, de grains, de nombreux chapelets d'oignons et de poivre long, un gros tas de pastèques, une rangée de boîtes d'épiceries, enfin des jambons et des filets de porc desséchés, pendus au plafond (p. 327).

[2] Pp. 328-9.

[3] Pp. 376-7.

[4] P. 119. — Căderea lui Alexandru-Vodă Ghica, p. 118 şi urm.

[5] *Ibid.*

[6] Pp. 121-2, 213.

www.dacoromanica.ro

1840, pentru ca acest Domn să acorde satisfacţie consulului engles, furios că nu i s'au presintat obişnuitele felicitări cu prilejul zilei Reginei [1]. Lupta consulului frances Billecocq cu atotputernicia rusească e expusă cu căldură [2], şi se reproduc instrucţiile, de la Constantinopol, ale ambasadorului Bourqueney pentru a se înceta provocări zădarnice. Se semnalează emigraţia în 1848 a 40.000 de familii muntene în Austria, Serbia şi Bulgaria [3]. E vorba şi de lupta cu călugării greci [4] şi de abusurile făcute supt Bibescu-Vodă cu aprovisionarea zilnică a Bucureştilor [5]. In aceiaşi Domnie se cer fără drept ajutoare de la Pantelimon, de la Sf. Spiridon, de la episcopia de Argeş, de la mănăstirile îndatorite să deie lemne. Se relevează şi acţiunea lui Vodă-Ştirbei pentru ca darea dreptăţii să se facă fără luare de mită [6]. Se pomeneşte şi *baterea unei monede de bilon de Ştirbei*, care fu oprit de la aceasta [7].

Niciodată nu s'a dat de un străin o mai bună expunere a comerţului şi industriei muntene decît aici, într'un «studiu»

[1] Lorsque le consul britannique, qui se trouve à Constantinople en ce moment, sera arrivé aux confins de la Valachie, vous enverrez à sa rencontre un officier de votre état-major, qui l'accompagnera jusqu'à Bucharest. Apres cela, on fixera un jour pour que le Grand-Postelnick, le ministre des Cultes et des Finances et le boyard Aga se rendent au consulat et y expriment leur regret de l'espèce d'affront qui a été fait à la dignité consulaire, et qu'ils prient que l'expression de leur regret soit portée à la connaissance du gouvernement anglais. Après que les ministres des Cultes et des Finances se seront retirés, le Grand-Postelnick et la boyard Aga resteront: ceux-ci feront des excuses au nous de Votre Altesse pour les procédés des autorités locales dans l'affaire du protégé Asprea et pour les propos inconvenants qu'elle a tenus à cette occasion envers le consul. Cela étant, Votre Altesse donnera toute la satisfaction que Sa Hautesse a ordonnée, et elle aura soin d'éviter que de pareils procédés aient lieu à l'avenir" (pp. 122-3).

[2] P. 123 şi urm.

[3] 40.000 familles valaques avaient émigré en Serbie, en Bulgarie et en Autriche pour échapper aux misères de l'invasion russe de 1842 *(sic)* et aux corvées de la kalka *(clacă)*; p. 194.

[4] Pp. 201 şi urm.

[5] Pp. 206-7.

[6] Pp 209-11.

[7] Le prince Stirbey a voulu mettre ce droit en pratique, et il fit frapper quelques pièces de billon. qui furent parfaitement accueillies, mais on l'obligea à les retirer de la circulation; p. 222.

www.dacoromanica.ro

special. Studiază starea agriculturii, înnapoiate, aşa încît nu se face export de făină (o singură moară cu aburi la Giurgiu). Grîul se amestecă de speculatori, stricîndu-i-se valoarea în porturi: cei mai cinstiţi negustori sînt totuşi Romînii [1]. Se descrie începutul de industrie forestieră [2]; se semnalează minele de cărbuni de la Comăneşti [3]. Se înşiră deosebitele spete de oi (450.000 în singurul judeţ al Brăilei), etc.

Părerea lui Thibault Lefebvre e că agricultura nu poate merge fără industrie, care aduce un cîştig mai mare, aşa încît s'ar ajunge acolo, încît străinii industriaşi, capitalişti, o minoritate, ar stăpîni majoritatea Romînilor, dedaţi numai plngăriei [4] Se arată încercările făcute: lumînări de stearină la Focşani, cultura viermilor de mătasă (duzii plantaţi în Moldova, de Mihai-Vodă Sturdza; un Grec aduce crescătoare din Lombardia). Se observă că, între naţii care vînd materii prime, Principatele, devenind industriale, ar putea folosi foarte mult [5].

O parte foarte întinsă — unul din cele trei «studii» — se ocupă cu de-amănuntul, pentru întaia oară în chip nepărtenitor şi critic, cerînd preţuirea lucrurilor bune, cu indicaţia reformelor ce sînt a se introduce, de *finanţele muntene.*

Autorul crede ca basa lor e fixată prin învoiala ruso-turcă din 1783, dincolo de care nici Domnii, nici, mai de curînd, Adunările nu pot să treacă. La *venituri*, capitaţia i se pare, ce e drept, nejustificabilă prin aceia că atinge persoanele — şi încă scuteşte pe holtei, puind toată greutatea asupra celor cari susţin o familie — şi apără de plată boierimea şi clerul, care, acesta, de fapt, duce aceiaşi viaţă şi poate realisa aceleaşi cîştiguri ca şi mirenii. E neadmisibil iarăşi ca elementele nelibere să nu fie impuse. Oricum, ea n'ar putea fi înlocuită prin dări ca aceia pe uşi şi fereşti din Franţa, care n'ar corespunde mentalităţii poporului.

[1] Pp. 243-4, 257-8. „Ce ne sont point les moins honnêtes".

[2] P. 248 şi urm. (şi despre varietăţile de stejar: „styrgar", „kers", godarou").

[3] P. 244.

[4] P. 266.

[5] La Principauté, entourée de nations riches en matières premières et dénuées de génie commercial, aurait promptement conquis le monopole d'immenses marchés, si elle devenait manufacturière; p. 160.

www.dacoromanica.ro

„Patentele lovesc comerțul fără să-l cunoască. Vistieria nu se gîndește la nevoile economice ale țerii, ci numai la îndestularea Tesaurului. Adăugindu-se taxele pe export, orice mișcare industrială serioasă devine imposibilă. Abia de sînt o sută de alți industriași și negustori în țară decît micii detailiști, în majoritate cîrciumari și băcani; o parte din aceia chiar sînt străini[1].

Se înșiră apoi venitul domeniilor Statului, taxa Mocanilor — făcîndu-se paralèle între ei și între cei cu *mesta* în Spania ori cu turmele din Elveția și Pirinei —, venitul pașapoartelor — care însă îndatoresc pe călător să meargă la ținta arătată în hîrtie[2].

Ca unul a cărui «inimă e simpatică acestor popoare»[3], el propune impositul pe avere, pe case, pe turme, pe moșii, taxa pe import, timbrul, dreptul pe moșteniri (cu deosebire pe cele imobiliare). Și, mai ales, Statul să nu mai admită arendași ai veniturilor sale, acei oameni cari din nimic fac o avere cu care insultă morala publică. «Ei întrec prin luxul palatelor lor sau prin eleganța grădinilor lor familiile cele mai venerate... Cel mai nenorocit din aceste resultate e că oamenii îngrășați prin viciile acestui sistem se bucură de considerație și că de la ajungerea lor la avere începe ridicarea lor în ranguri și în funcții»[4].

Din aceste venituri se plătește tributul, se ia lista civilă, mai mică decît cîștigă pe an un bancher din Paris[5], ceva lefi și pensii, întreținerea celor 7.000 de milițieni, foarte răpede învățați cu meșteșugul armelor[6] — dar, după obiceiul rusesc, prea dese ori acoperiți de lovituri —, carantinele, cu medici slabi,

[1] A part les petits détaillants, dont les quatre cinquièmes vendent desliqueurs et des épices, on ne compte pas cent industriels dans toute la Valachie; et quels industriels, si on excepte les étrangers (p. 161)!

[2] Pp 162-5. Combaterea taxelor pe cărți de joc, etc., și a majorării drepturilor de vamă, p. 374 și urm.

[3] Les voeux que mon coeur, sympathique à ces peuples, forme pour le bonheur de ces contrées; p. 171. Cf. recomandația lui de la pagina 167: „Nulle reforme ne réussira si elle n'est en harmonie avec le tendance des esprits, le courant des idées et les règles de la prudence".

[4] Ils surpassent par le luxe de leurs palais et l'élégance de leurs jardins les familles les plus vénérées... Le plus funeste de ces résultats est que les hommes engraissés par les vices de ce système soient considérés et que de leur arrivée à la fortune date leur élévation aux honneurs et aux emplois; p. 169.

[5] Inférieure aux bénéfices d'un bon banquier parisien; p. 173.

[6] Dont l'éducation se fait avec une merveilleuse rapidité; p. 175.

www.dacoromanica.ro

şoselele — abia 40-50 km. în tot Principatul — şi podurile — la Călugăreni, la Slatina, la Urziceni (afară de cele din Bucureşti; unul de piatră, două de lemn»[1], străzile (la Bucureşti sînt pavate cu caldarîm străzile Mogoşoaia, Franceză, Poşta: sînt pavagii şi la Craiova, la Brăila şi la Giurgiu).

Scopul de căpetenie — sau măcar unul din scopurile de căpetenie — a fost însă, pentru advocatul francez, *lămurirea situaţiei de drept a Terii-Româneşti şi, prin aceasta, a amînduror Principatelor.*

E o lucrare foarte importantă, tot aşa de solidă, pe cît de limpede, şi cuprinzînd o sumă de puncte de vedere nouă, cu observaţii de un mare preţ.

Începînd cu cel mai depărtat trecut, scriitorul îl vede ca o mare operă de perfectă latinisare. Ceia ce s'a făcut prin cucerirea romană pe aceste maluri dunărene a fost «o Italie nouă»[2]. De şi, după apariţia barbarilor cuceritori, coloniştii «păreau înnecaţi supt valul mişcător al năvălitorilor»[3], ei — observaţie foarte interesantă pentru această vreme — îi întovărăşiau în expediţiile de pradă făcute de jur împrejur[4]. Totuşi elementul latin s'a păstrat; el se vădeşte uşor orişicum: «O fisionomie care se deosebeşte în totul de tipurile mongole, greceşti ori slave ale naţiilor încunjurătoare»[5].

La răsărirea Romînilor ca unităţi politice proprii, supt Domni *(princes qualifiés de «domnou», corruption du mot latin «dominus»)*, ei au State de o independenţă desăvîrşită. «Ele erau tot aşa de neatîrnate şi tot aşa de libere, precum Franţa sau Anglia, membre desfăcute ca şi Ţara-Românească din Imperiul roman, erau la această vreme»[6]. «Poporul romîn era învestit de plenitudinea

[1] P. 189.

[2] Une autre Italie; p. 30.

[3] Ils semblaient comme submergés sous le flot mobile des envahisseurs; p. 31.

[4] Les descendants des anciens colons italiene, mêlés aux barbares, marchèrent au pillage du monde civilisé; *ibid.*

[5] On constate aisément en Valachie et en Moldavie la présence prédominante de l'élément latin... Une physionomie tranchée sur les types mongols, grecs ou slaves des nations environnantes; p. 32.

[6] Elles étaient aussi indépendantes et aussi libres que la France ou l'Angleterre, membres détachés comme elle de l'Empire romain, l'étaient à cette époque; p. 33.

www.dacoromanica.ro

suveranităţi [1]. Tratatele încheiate cu Turcii — şi Thibaut Lefebvre, firește, crede în ele, care, de altfel, nu fac decît să codifice într'o formă inventată basele de drept ale relaţiilor noastre cu Poarta — nu represintă, după doctrina dreptului internaţional, o cedare de suveranitate, ci numai, cu o scădere de prestigiu, prin mărturisirea de slăbiciune, o acceptare de protecţie. Ele nu sînt «acte de încorporare, nici tratate de supunere» [2]. Poziţia Ţerii-Romăneşti», explică el printr'o comparaţie nouă, care n'a fost relevată de nimeni, «este absolut aceiaşi cum a fost în evul mediu şi până la sfîrşitul ultimului veac regatul de Neapole faţă de Papă» [3]. Şi s'a gîndit oare cineva să considere pe acest rege ca pe un prinţ neindependent?

Amestecul Rusiei aduse, din ignoranţă ca şi din urmărirea scopurilor de cotropire care se ştiu, întunecarea acestei concepţii fundamentale. La Chiuciuc-Cainargi se căpătă din partea Guvernului imperial dreptul de *represintaţie* în favoarea ţerilor noastre, iar convenţia explicativă din 1779 prefăcea «represintaţia» în *intervenţie*. La 1781 consulii ruseşti erau autorisaţi să *controleze* administraţia Domnilor. Pacea din Bucureşti, recunoscînd existenţa «capitulaţiilor» faţă de Poartă, «suzerana» Principatelor», adăugia că Rusia «e *garanta* prosperităţii lor». Convenţia de la Akkerman preface garanţia în *protecţie* şi permite Ruşilor să se amestece în scoaterea Domnilor «vinovaţi» [4]. In curînd ei vor confirma Constituţia Regulamentului Organic, elaborată supt directa lor supraveghere.

Regulamentul e totuşi o legislaţie internă, care se poate schimba. Iar la 1853, Rusia, lucrînd ca duşmană declarată a Romînilor, a desfăcut legăturile pe care în chip meşteşugit ea însăşi le stabilise.

Ce trebuie în loc? Protecţia colectivă a Puteriior ar aduce ciocniri; ajunge garanţia lor. Să se păstreze Porţii numai ce i se cuvine după «capitulaţii», înţelese ca mai sus. Nici n'ar putea pretinde mai mult, ca una care juca rolul cel din urmă la Bu-

[1] Le peuple roman était investi de la plénitude de la souveraineté; p. 33.
[2] Ni des actes d'incorporation, ni des traités de soumission; p. 44.
[3] Sa position est absolument le même qu'était au moyen-âge et que fut jusqu'à la fin du dernier siècle le royaume de Naples à l'égard du Pape; p. 48.
[4] P. 65.

www.dacoromanica.ro

cureşti, unde n'avea măcar un represintant [1]. Ultimele încercări de-a asimila Principatele cu provinciile Imperiului otoman sînt, pe atît de neîndreptăţite, pe cît au fost de zădarnice. *Independenţa* ţerilor româneşti ar fi o barieră în calea Ruşilor, precum, pe vremea lui Heraclîu, după socotinţa lui Amédée Thierry, alcătuirea de Bizantini a unei încunjurimi de State creştine a fost pavăza contra noilor barbari. «Creaţiunea de State independente întrepuse între Imperiul otoman slăbit şi opera de prefacere care se îndeplineşte în el şi între vecinii săi prea puternici va avea poate înlesnirea de a face să fie de acum înnainte nefolositor sprijinul străinului.» Aceste State ar creşte necontenit ca putere, şi cu aceasta şi siguranţa Impărăţiei turceşti [2].

Puterile creştine vor trebui să ţie samă că au a face tot cu creştini şi cu un popor care, desvoltându-se aşa de răpede, dă cele mai bune speranţe de viitor. Căci «care popor ar fi făcut în douăzeci şi cinci de ani mai mult şi mai bine decît acest popor mic, împiedecat de greutăţile unei situaţii politici de nedescurcat şi sărăcit de războaie, de năvăliri, de tulburări, de intrigi, de schimbările de cîrmuire?» [3]. Cum trebuie să cadă protecţia religioasă acordată de Austria catolicilor din Principate, aşa trebuie să se părăsească de toţi Apusenii drepturile ce resultă din Capitulaţii. Dacă Ţara-Românească are judecători adesea nedrepţi, legile sînt cele francese. «Principatul a adoptat legile, principiile, tendinţele Occidentului, el poate să reclame într'o oarecare măsură beneficiile pe care membrii familiei occidentale şi le acordă între sine [4].» Cu atît mai mult, cu cît Sultanul s'a

[1] De toutes les nations européennes, celle qui avait le moins d'influence en Valachie était la nation suzeraine (p 113).

[2] La création d'États indépendants interposés entre l'Empire ottoman affaibli par le travail de transformation qui s'opère en lui et ses voisins trop puissants aura peut-être l'avantage de rendre inutile à l'avenir l'aide de l'étranger (p. 392) Cf. pp. 392-5: D'une bien autre conséquence seraient les intérêts et les droits des individualités nationales créées en temps opportun. Au lieu de s'affaiblir en vieillissant, elles grandiraient en force et en puissance en mesure que s'accumuleraient les années (p. 390).

[3] Quel peuple aurait fait en vingt-cinq ans plus et mieux que ce petit peuple entravé par les difficultés d'une situation politique inextrcable et désolé par les guerres, les invasions, les troubles, les intrigues, les mutations des gouvernements? (p. 390).

[4] La principauté a adopté les lois, les principes, les tendances de l'Occi-

www.dacoromanica.ro

îndatorit numai abusiv şi pentru Principate, unde n'avea căderea să o facă. «Tot aşa de puţin e îndrituit Suveranul din Constantinopol a stipula pentru Domnul din Bucureşti cum era odinioară Papa din Roma să trateze pentru regele Neapolei, cînd acesta era vasalul său [1].» Căci, mai la urma urmei, e nedrept ca «principatul să aibă toate aparenţele şi toate sarcinile suveranităţii fără să aibă realitatea şi avantagiile» [2].

Şi atunci Rusia-şi va căuta un alt cîmp de activitate în Asia, unde se va putea presinta ca mandatara Europei întregi. Autorul încheie cu o privire plină de speranţe asupra operei ce s'ar putea face de Puterile civilisate în această lume unde o mare şi frumoasă misiune le aşteaptă: «Dacă această presupunere s'ar îndeplini în curînd, oamenii de vrîsta mea ar asista la o privelişte măreaţă. Ei ar vedea Franţa în Africa, Anglia în India şi Oceania, Rusia în Asia Centrală, emigranţii noştri în cele două Americi, ducînd în acelaşi timp făclia civilisatoare şi pămîntul luminîndu-se de zori pretutindeni strălucitoare şi asemenea pretutindeni [3].»

II.

Pe trimesul societăţii de Economie Politică din Paris îl preocupă în rîndul întâiu rosturile francese în principatul muntean şi, fără a li consacra un capitol deosebit din opera lui, în atîtea

---

dent; elle peut réclamer dans une certaine mesure les bénéfices que les membres de la famille occidentale s'accordent entre eux (p. 107). El doreşte şi o şcoală de drept (p. 380).

[3] Il n'appartient pas plus au Souverain de Constantinople de stipuler pour le prince de Bucharest qu'il n'était permis autrefois au Pape de Rome de traiter pour le roi de Naples, quand celui-ci était son vassal; p. 108.

[4] Avant le traité de Paris, la principauté avait toutes les apparences et toutes les charges de la souveraineté sans en avoir la réalité et les avantages; p. 110.

[5] La Russie tournera alors ses puissantes forces expansives vers d'autres pays. L'Asie la tentera peut-être, Elle portera vers cette région la sève civilisatrice que Pierre I-er lui a inoculée... Si cette supposition se réalisait prochainement, les hommes de mon âge assisteraient à un magnifique spectacle: ils verraient la France en Afrique, l'Angleterre dans l'Inde et l'Océanie, la Russie dans l'Asie Centrale, nos émigrants dans les Amériques porter en même temps le flambeau civilisateur et la terre s'illuminer de lueurs partout éclatantes et partout semblables; p. 397.

www.dacoromanica.ro

locuri el constată fapte şi dă îndrumări. A le strînge împreună înseamnă a creşte cunoştinţile asupra relaţiilor franco-romîne pe la jumătatea veacului trecut.

Intre Francesii veniţi în Muntenia sînt destui — îi cunoaştem şi din scrisele lui Billecocq — cari compromiteau naţia lor prin fapte de aventurier sau prin delicte penale. Ni se vorbeşte aici de unul care a izbutit să escrocheze 1.200.000 de franci, strecurîndu-se prin deosebitele legislaţii obişnuite în acest Orient, de alţi doi cari fabricau monedă falsă — unul care a fost executat în Franţa, altul care căpătă graţia Domnului din Bucureşti —, de d-na Dash — nenumită —, care, măritată acasă, trece la ortodoxie şi se mărită cu beizadeà Grigore Sturdza, pentru ca această căsătorie nelegală să fie curînd anulată, de un Frances bigam şi autor de falsuri şi de un profesor care abusează de elevul său şi apoi îl ucide, de cîrnăţarii, ceasornicarii şi caretaşii cari se improvisează preceptori, de preoţii imorali cari, la nevoie, cer pe rînd sprijinul Franciei, ca al patriei lor, şi al Austriei, ca al ocrotitoarei catolicismului în Principate [1].

Atîţia alţii însă folosesc în mare măsură ţerii în care-şi aduc iniţiativa şi dorinţa de muncă. Condemine cumpără, la 1843-6, de la un boier 14.000 de stejari pentru a face doage, de pe urma cărora ar fi putut cîştiga 250.000 de franci, dar, contractul fiind încheiat la Viena, drepturile lui sînt atacabile [2]. Exploataţii de păduri le încearcă, dar tot fără folos, alţi Francesi; singurul Malleu izbuteşte într'o afacere în Oltenia. Greutatea exportului face pe cutare din ei să lase Ruşilor pe un preţ de nimic doagele gata făcute [3]. Pe Olt au circulat plute franceşe. Grînele muntene află cumpărători francesi. Pe lîngă Belgieni, cari fac apoi exportul pe Dunăre şi pe căile ferate germane, fabricanţi francesi din Viviers cumpără cantităţi importante de lînă în Ţara-Românească [4]; se face şi o încercare de a trimete mătasă la Paris,

[1] P. 96 şi urm.

[2] P. 103. Cf. albumul „Ilustraţiei" francese în 1856.

[3] P. 322. Ingineri francesi la 1852, p. 187.

[4] Les fabricants de Viviers en ont fait des commandes importantes, et se sont très bien trouvés de leur emploi... En 1853 des fabricant de draps belges, qui avaient fait des achats importants, lavaient dans le Danube et expédiaient ensuite par le fleuve et les chemins de fer allemands (p. 269). Se pomeneşte şi o Casă evreiască la Giurgiu (pp. 269-70). Pentru piei sînt cumpărători unguri la Craiova (p. 271).

www.dacoromanica.ro

unde e aflată însă de o calitate inferioară[1]. Animale nu cumpără decît Englesii, cari au o Casă pentru carne sărată la Galaţi şi o întreprindere pentru şunci la Calafat[2].

In ce priveşte viile, ele produc un vin care, cu mai multă îngrijire, ar putea să steie alături cu cele francese din Sauterne şi Grave. Un Francez a început cultură sistematică la Drăgăşani. «Recoltează vinuri albe care nu sînt mai prejos de cele bune din regiunea Bordeaux, şi distilează rachiuri de 21 şi 22 grade, cărora nu li lipseşte nimic: de ar putea izbuti în trimeterile pe care le-a făcut în Anglia şi în Belgia şi de ar înzestra astfel ţara pe care o locuieşte astăzi cu o industrie perfecţionată şi cu un nou articol de export![3]».

In ce priveşte grîul, din Brăila plecau la 1852 pentru Franţa transporturi în valoare de 318.227 franci, pe lîngă porumb de 75.690 franci, grăunţe de in de 20.242, doage de 293.513, lînă de 108.093[4].

Importul francez, prin Breslau şi Lipsca[5], sau pe apă, e foarte important. «Tot ce vine de la Paris e primit cu ochii închişi: am avea monopolul întregii pieţi dunărene dacă am voi ori am putea scădea preţurile noastre[6].» «Partea Franciei», se spune aiurea, «în importul muntean are o mare însemnătate. S'a socotit că ea dăduse direct Ţerii-Româneşti un şfert din importul acesteia în 1849[7].» În 1849 Brăila primeşte zahăr alb de 2.193.000

[1] Un marchand de Paris a jugé cette soie impropre aux besoins de l'Occident, à cause de sa faible ténacité: à peine mettait-il la soie plate pour tapisserie parmi les destinations qu'elle pouvait recevoir (p. 276).

[2] Pp. 284-5.

[3] Il récolte des vins blancs qui ne le cèdent point aux bons crus du Bordelais, et il distille des eaux-de-vie à 21 et 22 degrés, auxquelles il ne manque rien. Puisse-t-il réussir dans les expéditions qu'il a faites en Angleterre et en Belgique et doter le pays qu'il habite aujourd'hui d'une industrie perfectionnée et d'un nouvel article d'exportation! (p. 288).

[4] P. 393. — Cf. pp. 292-3: La France, qui n'importe presque rien par mer, envoie énormément par terre et atteindrait un rang distingué, si on faisait figurer à son nom les articles qui sortent de ses manufactures. — Prin Brăila în acest an se exporta marfă pentru Franţa de 302.592 franci (p. 292).

[5] P. 343.

[6] Ce qui vient de Paris est aveuglement accepté: nous aurions le monopole de tout le marché danubien si nous voulions ou pouvions baisser nos prix (p. 300).

[7] La part de la France dans les importations valaques a une grande importance. (On a calculé qu'elle avait fourni directement à la Valachie un quart de ses importattons en 1849) (p. 296).

www.dacoromanica.ro

de franci, în 1852 încă — de şi Anglia-i iea locul Franciei — de 763.000, în 1853, e adevărat, numai de 54.700. În 1849 Marsilia trimete portului muntean cafea pentru 228.000 de franci. Iaşul cumpără dantele pentru 80.000 de franci. Vinuri de Champagne şi de Bordeaux se desfac pentru 120-150.000. Se aduc numai 8-900 de sticle de rachiu frances. Pentru 25-30.000 de franci se importă încălţăminte de lux[1]. Pălăriile, bijuteria sînt notate cu 35.000, parfumurile cu 45.000, obiectele de librărie — pentru Iaşi ca şi pentru Bucureşti — cu 60.000, în ciuda concurenţei pe care o face Belgia. Deocamdată numai Evrei vin la Paris, unde, ca şi la Londra, bogaţi negustori îşi trimet copiii pentru învăţătură şi practică. Se observă că «manierele blînde şi simpatice ca şi cinstea negustorilor de origine românească sînt lăudate»[2]. Francesii aşezaţi în ţară, unii cu întreprinderi de otele şi restaurante, doresc a se întoarce acasă[3].

S'a făcut o încercare, de o Companie francesă, încă nu pe deplin formată, de a concura pe Dunăre navigaţia austriacă, aşa de solid stabilită. «Un vapor frances deserveşte acum malurile muntene şi turceşti, de la Sulina la Vidin... Mulţi negustori doresc să se poată servi de vasele Companiei francese zise a Mesageriilor, care merge până la Varna[4].» Deocamdată însă, din 1.563 de vase ce intră şi ieşe în şi din portul Brăilei, Francesii au abia nouă (Turcii 514, Austriecii 328, Englesii 239, Sardinia 31, alte naţii 442), şi încă, din ele, numai trei sînt proprietate francesă[5]. In 1846 se socot 3 la Brăila, 4 la Galaţi; în 1848, 8; în 1847, anul foametei în Franţa, 52 (36 la Galaţi, 16 la Brăila); fn 1851, 59 în ambele porturi (31 la Galaţi, 16 la Brăila). Se discută şi ideia, studiată de o Companie anglo-francesă, de a se readuce cursul Dunării în vechea albie de la Cernavoda la Chiustenge[6].

[1] Chaussures de luxe en cuir de Bordeaux, cirées ou vernies, des bottines et des scarpins vernis; pp. 299-300.

[2] On vante les manières douces et engageantes, ainsi que l'honnêteté des commerçants d'origine roumane (p. 302).

[3] Din 339 englese, adevărat englese sînt 173 (p. 354).

[4] P. 364 şi urm.

[5] P. 203.

[6] Déjà un bateau à vapeur français dessert les rives valaques et turques de la Soulina à Widdin (p. 342). Nombre de commerçants aspirent à pouvoir se servir des bateaux de la compagnie française dite des Messageries.

www.dacoromanica.ro

Dar, pe lîngă atîtea relaţii materiale, care pot fi desvoltate, scriitorul nu uită pe cele morale. «Privirile Romînilor din Muntenia se întorc une ori spre Francesi, ca spre nişte fraţi de aceiaşi origine... Obiceiurile noastre sînt aşa de deplin adoptate de clasa bogată, încît seratele de la Bucureşti par a fi date în Chaussée-d'Antin. Limba noastră e aşa de răspîndită, încît fetele nu învaţă alta, şi tinerii din Colegii traduc în acest graiu pe autorii greci sau latini adoptaţi pentru studiile de umanioare. In limba francesă se convorbeşte în saloane şi se joacă piesele la teatru. Modele noastre sînt urmate la Bucureşti ca şi la Paris, cărţile noastre sînt singurele admise în biblioteci ; profesorii sînt francesi, educaţia unui boier şi a unui Parisian sînt asemenea [1].»

Numai cît din această servilă imitaţie superficială n'am profitat nici noi, nici chiar Francesii ei înşii. Ar fi o mare greşeală şi o mare pagubă pentru amîndouă popoarele înrudite dacă s'ar reveni la aceste rătăciri, cum, cu multă bună voinţă, se doreşte de atîţia [2].

Un educator frances: Antonin Roques

Nu odată m'am întîlnit în studiile mele asupra literaturii şi culturii româneşti cu un profesor frances ale cărui merite pentru creşterea tineretului nostru timp de cîteva generaţii pe la jumătatea veacului trecut nu e puţin însemnat, Antonin Roques.

In timpul din urmă, cunoaşterea manualelor sale de literatură francesă, reeditate de Socec încă la 1870, cetirea atentă a dramei sale româneşti *Constantin Brîncoveanu,* revelaţia cugetărilor sale

qui va jusqu'à Varna (p. 247). — Triestini cunpăraseră «une immense quantité de grains» (p. 345). Era vorba de un canal la Carlovăţ între Adriatică şi Marea Neagră (p. 346).

[1] La regards des Valaques se tournent quelquefois vers les Français, comme vers des frères de même origine : Nos usages sont si complètement adoptés par la classe riche que les soirées de Bucharest semblent données dans la Chaussée-d'Antin. Notre langue est si usuelle que les jeunes filles n'en apprennent pas d'autre et que les jeunes gens des Collèges traduisent dans cet idiome les auteurs grecs et latins adoptés pour les humanités. C'est en français qu'on converse dans les salons et qu'on joue les pièces au théâtre. Nos modes sont suivies à Bucharest comme à Paris, nos livres sont seuls admis, dans les bibliothèques, les professeurs sont français, l'éducation d'un boyard et d'un Parisien sont semblables; p. 124.

[2] Adaug că exemplarul meu are însemnarea, în litere latine: „Biblioteca lui Stefan Golescu".

www.dacoromanica.ro

de bătrîneță din *Nouveau Livre de la Sagesse* m'au apropiat cu mai multă curiositate simpatică de opera lui, din care nu lipsește, nu numai bunăvoința și cunoștințile, nu numai tendința morală sănătoasă, dar și un adevărat talent. Acuma în urmă, în biblioteca prietenului mieu Damian Drăgănescu din Galați am găsit cărticica de întâie tinereță *Nuées blanches*, care era vrednică să-i asigure un loc onorabil între poeții francesi ai vremii sale. Și, astfel, date fiind și prieteniile de astăzi, legăturile nouă consfințite prin războiu, cred că e bine să se vorbească aici, la Academie, despre acest precursor, pe nedrept uitat și uitat cu desăvîrșire.

Acea carte de început, admirabil tipărită, a apărut la Anvers în 1839, în editura lui Jos. M. Jacobs fils, și ea poartă și un alt nume de autor, al lui Felix Bogaerts, poet flamand, care dă însă numai cîteva bucăți, și acelea de o valoare poetică foarte dubioasă; în prefață asociatul recomandă pe Roques însuși ca pe „un jeune poète que les plus haut placés traitent déjà de frères".

Era îndreptățit s'o spuie după relațiile de ucenicie, pe care noul venit în Belgia — căci între 1833 și 1836 data poesiilor sale ni-l arată la Paris — le avuse cu cineva care nu era altul decît Alîred de Vigny, marele poet, de o sublimă discreție, al celor mai sincere și mai adînci, dar și al celor mai mîndre dureri.

Aceste relații se deslușesc și din chiar poesiile tînărului Roques. În bucata închinată maestrului el amintește „dulcele obiceiu" ce-și făcuse de a cerceta pe acesta într'o „singurătate" pe care nemulțămirea, dar și sărăcia, la urmă și o boală grozavă, trebuiau s'o facă tot mai adîncă, „sfintele răgazuri" ale sufletului înnalt, părerea de rău pe care lipsa lui, obișnuitul „pragului", a putut-o cășuna celui care „de toate-și aduce aminte". Poesia e facută pentru ca să-i arăte cum, de patru ani, se află pe malurile Escautului, «la Rubens», părăsind după luptă Parisul, unde nu era loc pentru dînsul. Nu-i pare rău, din Parisul „blăstămat, monstruos», asemenea cu Minotaurul, «care, ca șarpele, farmecă, atrage și sfâșie», decît de învățător, apărătorul poesiei prigonite, ca și al sărăciei, și predicatorul milei. Îi cere să înfățișeze soarta cîntărețului totdeauna urgisit sunt trăsăturile lui Tasso, lui Dante, lui Corneille, lui Camoens, cari au suferit cu toții pentru darul ce era în ei. Și el prevede că va trebui să

www.dacoromanica.ro

meargă poate cine știe unde aiurea, «cu funia de gît», fără a-și uita însă durerile și a-și părăsi credințile:

Comme je m'étais fait une douce habitude
De venir quelquefois en votre solitude
Troubler les saints loisirs, je crains, dans mon orgueil,
Que, ne me voyant plus paraître à votre seuil,
Votre âme, qui de tout se souvient, mon poète,
De l'oublieux absent ne devienne inquiète.
Mais, puisque je ne puis l'aller voir, j'écrirai,
Et, s'il est inquiet, je le rassurerai.
Vous saurez donc enfin, maître, qu'en votre absence,
Cédant, après quatre ans de lutte, à la puissance
Du destin, à la fois risible et solennel,
Qui, depuis mon départ du foyer paternel,
A me persécuter ou m'instruire s'applique,
J'ai quitté, dans un jour de prudence héroïque,
La Seine pour l'Escaut et Paris pour Anvers,
Et c'est de chez Rubens que je date mes vers.
Je vous dirai peut-être un jour, mon capitaine,
Tout ce qu'avant de fuir votre moderne Athène,
L'arme au poing, disputant le terrain pas à pas,
J'ai contre l'ennemi soutenu de combats
Et parlons de vous seuls, dont les chants bien-aimés,
Sont comme du printemps les souffles parfumés
Pour l'âme endolorie et la pensée amère
De tous ces parias de la race d'Homère,
Que le monde jaloux frappe à l'envi du sort
Et dont nul, dans leurs maux, n'a pitié que la mort.

Voiu reveni asupra acestei reverențioase iubiri în bucata către „portretul lui A. de V.", în care-i arată durerea care e din cele «ce nu se spun decît lui Dumnezeu», fiindcă vin din desilusia totală si definitivă față de lucrurile vieții, din adîncul „genunii îndoielii", unde poetul zace pedepsit pentru că „e foarte greu în serviciul lui Dumnezeu":

Son chagrin est de ceux qu'on ne dit qu'à Dieu:
C'est qu'il présume trop des choses de la vie,
C'est que toujours creusant et fouillant sur sa route,

www.dacoromanica.ro

Il est aussi tombé dans l'abîme du doute,
Ou plutôt c'est qu'il fut élu dans le saint lieu
Et qu'on a bien du mal au service de Dieu.

Și în epistola către Sante-Beuve el laudă „cugetarea austeră", „cuvîntul grav", „cîntecul pur între toate" ale aceluiași Vigny:

... Alfred, le barde à la pensée austère,
A la parole grave, aux chants purs entre tous.

Va urmă pe autorul lui „Stello", al operei de o ciudată construcție romantică, în care neobișnuitul cadru cuprinde medalioanele poeților pe cari indiferența societății i-a lăsat să piară, glorificînd pe Hégésippe Moreau, mort „pe două fire de paie", cum se cuvine unui „stupid visător, unui nebun":

Là, là, ces deux brins de paille...
Lui, c'était un goujat, venant on ne sait d'où,
Un stupide rêveur, un vagabond, un fou,
Qu'on chasse de toute demeure,

și amintind pe cunoscutul Gilbert și pe necunoscutul Mercœur. Va vedea un „poet cu sută de dureri" în amicul său Léger Noël, pe care-l învață, după exemplul lui Vigny, să nu hrănească vulturii lumii cu povestea suferinților sale, ci, „singur cu sufletul său" — *seul à seul avec ton âme* —, să-și cîștige ultima coroană, „gladiator sacru", în arena noilor Romani, în mijlocul aplauselor:

Au monde raconter ses souffrances, ses vœux,
Vois-tu ? c'est convier les vautours, les corbeaux,
Qui voltigent cherchant leur proie
Au festin dont l'odeur les enivre de joie
. . . . . .
Sache gagner aussi ta couronne dernière:
Dans l'arène déjà t'attendent les Romains;
Gladiateur sacré, point de lâche prière,
Qu'en te voyant mourir, chacun batte des mains.

I-i urîtă vremea sa, „de asfalt și smoală". Și visează de aerolitul care va pedepsi „Sodoma apuseană", „Niniva nepocăită", „Babilonul beat" care e Parisul: păstorii vor privi cîndva, de de-

www.dacoromanica.ro

parte, ruinele mute prin care vor umbla șerpii și scorpiile — pasagiul e impresionant:

Et ces pâtres, debout sur tes tristes collines,
En contemplant de loin tes muettes ruines
— Car ils n'oseront s'approcher! —
Verront les scorpions, les crapauds, les couleuvres
S'ébattre et se dresser, images de tes œuvres,
Sur la largeur de ton rocher.

Va îndrepta un alt imn către Lamartine, atacînd pe acei cari „n'au cetit două pagini din marea carte a Lumii", pe cînd poetul biblic se întrece cu valurile în luptă, cu tunetul munților. Și aici versul se desfășură foarte larg, cu un puternic răsunet:

Les grèves et les monts de volupté tressaillent,
Des robustes marins les cœurs même défaillent,
Et d'ivresse l'aiglon se pâme dans les airs.
. . . . . .
C'est qu'au sombre hourra des vagnes triomphales,
Aux rugissements des rafales,
Aux tonnerres des monts livrés à tous les vents
Sa lyre de ses sons mesure l'étendue
. . . . . .
Aux aspects solennels des bibliques montagnes,
Où planent dans le ciel les aigles, ses compagnes.

Indreptîndu-se către Sainte-Beuve, nu uită pe Barbier, căruia îi închină o altă bucată.

La acest romantic din a doua generație nu lipsește nici nota religioasă mistică. Astfel în rugăciunea de la început, în care dorește, între altele, să-și petreacă viața întreagă în țara lui:

Donne-moi de passer mes ans dans ma patrie,

el care trebuia să și-o mîntuie așa de departe.

Sînt și subiecte istorice, „traduceri" dintr'un așa zis vechiu poet „Herman Hugo".

Tot așa bucăți de dragoste, în care spune ce dulce e și rugăciunea la picioarele iubitei:

Car prier est si doux aux genoux qu'on adore.

www.dacoromanica.ro

Este și o bucată patriotică, în care e vorba de misiunea Franciei în Algeria, „pămîntul Didonei", dar poetul se teme de „mari desastre" ce ar sta să-i atingă țara:

Tout annonce pour nous les jours des grands désastres.

Ba iată și o fabulă.

Volumul, prin dedicațiile lui, arată relații numeroase și variate: între ele, se pare, Lamennais („A M. l'abblé L."), baronul P. A. de Prat, vestita actriță Rachel, un domn de Maximowitz, o domnișoară V. H., „jeune reine des arts" cu „glas electric" (!), ba chiar „M. Pompée, ancien professeur de rhétorique".

II.

Se pare că tot în această epocă a vieții scriitorului se așează culegerea *Monde et Patrie*, care figurează în lista de la 1873 a operelor sale, după aceste „Nuées blanches». N'am avut prilejul s'o aflu până acum; o notiță asupra ei ar fi bine venită, dacă eu însumi nu voiu găsi cartea, din partea acelora cari au la îndemînă bogatele biblioteci ale Franciei.

La 1855 autorul, care se zice „grav bolnav", nu se mai afla la Paris. În acel an el dă însă acolo *Pièces dramatiques et poésies diverses.*

Și aici Alfred de Vigny își are partea. În „Au retour d'un long voyage", el se arăta bucuros că a regăsit, alături de groaza Parisului apocaliptic și dantesc,

Semblable aux visions de Saint Jean ou de Dante,

pe același poet bun și mare:

... d'avoir
Retrouvé votre cœur, votre vie et votre âme,
Purs comme au premier jour de leur première flamme...

Și el laudă pe acela care s'a ținut alb, imaculat, în mijlocul vulgarității spumegînde:

Mais ne point trébucher au sentier du devoir,
Mais déroher sa vie au torrent, et le voir,
Flot à flot, fleur à fleur, avec sa robe blanche,
Comme au fond des forêts la source qui s'épanche,

www.dacoromanica.ro

Couler, mélodieuse et plus belle toujours.

. . . . . .

„La solitude est sainte“, ami, vous l'avez dit.

E apoi aceiași mistică iubire a naturii, aceleași atitudini religioase, aceiași critică a vremii presente și aceiași prețuire melancolică a vanităților vieții.

Aici nu lipsesc legăturile cu țara cea nouă. Și, pemenind în cale biata cruce de la Călugărenii victoriei, el află accente care ne mișcă și astăzi:

Pauvre croix de Calougarène,
Humble monument des héros
De l'indépendance roumaine,
Tu serais du plus pur Paros,
Un Phidias t'aurait sculptée,
Un parthénon chrétien s'éléverait ici,
Que tu m'émouvrais moins que tu ne fais ainsi,
Livrée à tous les vents, et de tous insultée [1].

Poetul dorise, un moment, să se întoarcă acasă la el, în provincie, pentru a visa cetind pe Jasmin și îngrijindu-și grădina, ca Horațiu, ca Alfred de Vigny și ca acela căruia-i dedică această rostire a dorului său, Théodore de Lavaur:

Oh! quand pourrai-je donc, au fond de notre val,
Courir comme un enfant, m'enivrer d'air natal,
Parler patois, rêver selon ma fantaisie,
Lire du bon Jasmin la chère poésie,
Et planter comme Alfred, ou comme Horace et vous,
Dans mon petit jardin mes raves et mes choux.

Spre Paris, cu „cenaculele lui atice“, i se va duce gîndul de cîte ori cineva se va porni într'acolo, din locurile unde pentru totdeauna l-a mutat soarta. Atunci imensul oraș nu va fi locul de pierzare, Sodoma grozavă, menită peirii, ci minunea lumii, osia, lumina ei:

Paris-le-merveilleux, axe et flambeau du monde.

[1] P. 266.

www.dacoromanica.ro

Dar el trece, poate cu Paul Chiselev, căruia-i dedică și aici o bucată, prin Baltica, în Rusia. De aici pare să fi venit la București, la o familie boierească, căci, pe lîngă poesiile dedicate unor prieteni francesi (Victor Vallafont, Maurice Picut, Auguste Benoît, F. Gregnier, Adèle Caldelan, F. Dugué), sînt altele către d-na E. Belu, născută Știrbei, către A. B., C. și E. Belu. Fetelor din acestă familie li recomandă în versuri deosebit de vioaie tocmai ce li se oprește de obiceiu, într'o educație severă, după vechea datină: valțul, romanele francese și chiar — fumatul. De altfel, în fruntea bucăților lirice din această culegere se mai cetesc numele d-nei Plagino, născută și ea Știrbei, ale lui Cîmpineanu, lui C. Bozianu, lui C. Costescu fiul. Și în Capitala Țerii-Românești acest om de spirit își găsise prieteni și prietene[1].

Căci, în deosebire de nota care domină aproape singură în vechea carte de tinereță din Anvers, aici *este* omul de spirit, iute la glume scînteietoare și dispunînd de toate mijloacele ironiei romantice și ale imaginației vesele. Dovada o fac piesele de teatru, care încep colecția.

La princesse Emma presintă cunoscuta povestire a dragostei

---

[1] Cam pe atunci Antony Deschamps, prefăcînd versuri francese, cîntecul Meșteruiui Manole, isprăvia astfel:

„Le sang humain, toujours, est le meilleur ciment!
Ah! vous le savez bien vous, Roumains, ô nos frères!
Car vous avez passé par toutes les misères,
Et, comme Florisa, votre sang est resté
Dans les fondations de votre liberté!
Depuis les jours anciens où, parcourant vos plaines
Avec Nerva Trajan, les légions romaines
Des barbares du Nord ont refoulé les flots
Et semé parmi vous le germe des héros,
Combien n'avez-vous pas essuyé de tempêtes,
Combien de vents divers n'ont pas battu vos têtes!
Tantôt le Moscovite et son farouche orgueil,
Et tantôt l'Ottoman vous ont couverts de deuil!
Et de ceux du Fanar le souffle délétère
Et la corruption, plus triste que la guerre!
Et, pourtant, l'oeil fixé sur le grand avenir,
Vous saviez que ce deuil un jour devait finir:
Fille du même sang et du même génie,
La France sauvera sa soeur, la Roumanie.

(Ulysse de Marsillac, *Leçons de littérature*, Bucharest-Paris 1859, pp. 174-5.)

www.dacoromanica.ro

dintre Eginhard și fiica lui Carol-cel-Mare, care după o noapte petrecută împreună, își scoate iubitul în spinare ca să nu se cunoască urmele lui pe zăpadă. Sînt versuri răsunătoare ca în dramele lui Hugo; astfel cînd Constantin, răspinsul logodnic bizantin, laudă Impărăția din care de un veac fiecare rupe o fășie de purpură fără să se cunoască:

L'Empire est un riche manteau,
Si grand que chaque jour quelque larron nouveau
Depuis plus de cent ans en plein soleil se taille
Dans sa pourpre qui traîne un habit à sa taille
Sans que cela paraisse...

Dar e înnainte de toate o tratare zglobie a personagiilor, pănă și la marea figură a lui Carol-cel-Mare el însuși. Astfel, la observația lui Carol că Dumnezeu vrea ca fetele să și urmeze sotul ales de părinți, Emma răspunde:

O mon seigneur et roi,
Dieu désobéirait lui-même à cette loi
S'il avait une fille,

iar Constantin, aflînd că, hotărît, Domnița nu-l vrea, preferînd a se face călugăriță, se resignează astfel:

Je ne veux pas, n'étant qu'un porphyprogénète,
Au Seigneur de là-haut disputer sa conquête.

Și caracterul moștenitorului constantinopolitan, amator de plăceri, rafinat, despretuitor al actelor de bărbăție, ușuratec și încrezut, e foarte bine fixat.

Gluma singură, și de cea mai bună calitate, în sprintene versuri, de o întorsătură originală, se găsește în cele două comedii, *Un mari s'il vous plaît* și *Les maris en fuite*. In cea d'intăiu se poartă valeții și fetele 'n casă, domnișoarele de măritat, pretendenții bătrîni, unchiul bolnav și morocănos ai comediilor lui Molière[1]. A doua vine din fondul propriu al poetului. Trei bărbați fug de-acasă de răul nevestelor, una fiind melomană, alta omorîndu-și sotul cu leacurile, cea de-a treia făcînd din el

1 Hazlie această observație a valetului către un candidat de căsătorie prea stăruitor:

Monsieur naquit mari comme l'on naît poète.

www.dacoromanica.ro

umilul executor al ordinelor conjugale. Femeile lor aveau despre căsătorie idei deosebite, una găsind că bărbatul e un

Béotien quinteux, au verbe impératif,

alta, din patimă, văzînd în el

Le substitut de Dieu, le mythe impérissable,
De nos gestes et faits l'éditeur responsable.

Tustrele însă urmăresc pe fugari, cari, în castelul provențal al libertății lor, devin ciudat de simțitori la viclenele îndemnuri ale naturii:

L'étoile dans le lac coquettement se mire,
Le lac reconnaissaut vers l'étoile soupire.

Dar, la vederea trecutului în persoana tovarășelor lor, ei fug tocmai la Constantinopol, unde numai, în mijlocul desgustului lor pentru o lume anostă, ei sînt definitiv prinși și aduși acasă. Versurile sînt așa de frumoase și de spontanee, încît s'a făcut o nedreptate poetului uitîndu-l, acasă la el, așa de absolut.

III.

Ajuns în țară, profesorul se îndrăgostește de scrisul lui Alecsandri și astfel, supt pseudonimul de Rucareano, el publică „Légendes et doïnes, poèmes d'après M. B. Alexandri". De fapt e o prelucrare, într'un vers care răsună ca acela din fragmentele epice ale lui Victor Hugo. Cartea a avut trei ediții, — dovadă de bună primire și în Franța însăși.

Ca profesor, el a dat, supt titlul de *Littérature française-roumaine* (la care se adauge „Traité de la prononciation")[1], nu numai o expunere critică a istoriei literaturii francese, ci și versuri de-ale lui, inferioare însă, cu mult, celor de la început.

Cea d'intăiu carte pentru școală apare la 1856 supt titlul *Cartea skolarilor sau crestomatia romîno-francesă pentru usulŭ kol-*

[1] In același timp, la 1859, Ulysse de Marsillac, profesor de douăzeci de ani la noi, dă *Leçons de littérature*, spuind în Prefață că, de ar fi vorba de o lucrare mai importantă, ar fi dedicat-o „à la nation roumaine, à ce peuple si intelligent et si sympathique, chez lequel j'ai trouvé une patrie nouvelle».

www.dacoromanica.ro

legielorŭ, allŭ skólelorŭ shi institutelorŭ de ambe-sexe, autorul fiind profesor de franceză la Gimnasiul din București (A. Danielopol, editor). Lucrarea cuprinde bune traduceri din Lamartine, Lamennais, Alexandre Dumas, Fénélon (tradus de Crețescu), Homer (tradus de Aristia), Byron (tradus de Eliad), Bernardin de Saint-Pierre, Auudubon (tradus de Negulici), Cervantes (tradus de I. Roset), Châteaubriand (tradus de Șoimescu), Villemain (tradus de un elev), Goldsmith (tradus de Ermiona Asachi), Filon, *Lectures françaises*, etc. Sînt și bucăți originale, de Boliac, Rosetti, Gr. Alexandrescu, Văcărescu, Cîrlova, G. Baronzi, Catina, Eliad, Bolintineanu. O ultimă parte are poesii francese. E precedată de o închinare către „preoții romîni citați în această culegere" din partea unui «poète fraternel du vieux pays des Gaules». Și el se rostește astfel:

Et, le cœur tout ému de vos airs sympathiques,
Avec un soin pieux, dans vos jeunes cantiques.
Cueillant la poésie en fleur,
J'en ai fait un bouquet où respire votre âme,
Et dont l'odeur, pareille au merveilleux dictame,
Parfume l'esprit et le cœur.

Până atunci nimeni n'avuse fericita idee de a ni da literatura franceză în traducere românească, în traducere făcută'n mare parte de autori romîni și de a pune alături, cu o considerație care ni face bine, produsele cele mai alese ale unei literaturi începătoare.

Un tratat următor, pentru o clasă mai înnaintată, cuprinde observații literare asupra poeților. Încă după 1870 editorul Socec retipăria, într'o formă schimbată, acest vechiu manual prețios.

IV.

Dar. trăind în mediul românesc, scriitorul frances ajungea să privească tot mai mult lucrurile noastre ca fiind și ale lui. Astfel *Constantin Brîncoveanu* (1873), dramă în patru acte, e, după mărturisirea autorului, care o dedică fostului său elev, Gheorghe Danieleanu (Danielopol), ieșită dintr'un libret ce i se ceruse. În prefață, poetul, care se servește în limba „predilectei sale Romînii, patria sa adoptivă", de limbagiul prosei, se arată foarte

www.dacoromanica.ro

mulțămit de „călduroasele aplause ale unei sale pline“, ca și de „criticile pasionate ce a ridicat“.

Antonin Roques nu cunoștea în de ajuns nici acele vremi, nici oamenii din ele, nici graiul obișnuit atunci. Brîncoveanul va fi deci un visionar care strînge averi douăzeci și cinci de ani pentru a putea ajunge la „independența Romăniei“, care așteaptă ceasul cînd „toți Romînii ar fi strînși laolaltă supt unul și același drapel frățesc“, iar, pănă atunci, se trudește „a încuraja agricultura, industria, comerciul, instrucțiunea“, oprind „dilapidațiunea banilor Statului“; ceilalți, fiul Matei, iubita lui Elena, Stana, fiicai Ienachi Văcărescu, Iordachi Ruset, diferiții boieri, sînt doar umbre. Încercarea de a presinta doi profeți: fiica Stanca, pe moarte, și egumenul Bogdan, din causa darului, e imposibilă. Iar limba — am văzut-o.

Observăm că, în materie de teatru, mai avem de la el două piese francese: una tot în prosă, *Elena*, iar alta în versuri, *La duchesse de Châteauroux*, din care un fragment, în care se vede Ludovic al XV-lea, la Metz, visînd cu groază de soarta ce așteaptă pe nepotul său, menit a-și pierde capul pe eșafod, a fost adausă la crestomatia de care vom vorbi mai la vale.

Și, cît privește modesta parte a lui Antonin Roques în literatura românească a timpului, ea cuprinde colaborația lui la *Revista contemporană*, și cu piese cum e *Căsătoria lui Eduard*.

Aceleași fase înnaintate din viața profesorului frances îi aparține *Le nouveau livre de la Sagesse*, iscălit „Rocaresco“ — exemplarul mieu are o dedicație, către un fost elev (cea tipărită e către Nicolae Chiselev), purtînd numele adevărat. Cartea a apărut la Paris, în 1873.

Prefața cuprinde acest pasagiu duios: «L'expérience et les voyages m'ayant convaincu que ce quirend la poésie populaire c'est la pensée formulée en prèceptes, maximes, sentences, prevedes, paraboles, apologues, j'ai essayé d'exprimer en vers libres, *dans la langue de mon pays — langue d'autant plus chère que je suis depuis longtemps privé du bonheur de l'entendre, résonner sur des lèvres françaises.* — un certain nombre de vérités génerales, d'observations religieuses, morales, politiques, philosophiques, littéraires, communes à tous les peuples civilisés“.

Sînt mici bucăți împărțite în cartea înțelepciunii, a vieții politice, a iubirii, a frumuseții, a educației, a vieții sociale, a bu-

www.dacoromanica.ro

nătății, într'un ton al pasiunilor resignat, cărora li strică însă banalitatea unei forme obosite[1]. Un sentiment religios real, dar fără înălțare, nu poate însufleți această carte de bătrînețe. Și aici însă, pănă și în risipirea observațiilor triste, influența hotărîtoare a depărtatelor zile tinere se menține: a lui Alfred de Vigny, pe care niciodată nu l-a uitat.

Dar, pe cînd vădia în slăbiciunea acestor lucrări vrîsta care-l copleșia, el își regăsia toată verva pentru ca, bolnav la Vichy, să scrie la 1875 *Un caprice de Vénus*, „poem antic", în care un subiect înțeles ca în veacul al XVIII-lea e tratat în versuri de cea mai bună factură romantică.

Se pare că puțin după aceasta el a murit în Franța.

Ar fi bine ca acei cari l-au cunoscut și se află în viață să adauge ce știu eî la biografia, așa de săracă, a acestui om de talent și de merit. Analisînd „Cartea cea nouă a Înțelepciunii", Ang. Demetrescu pomenia „influența fecundă a învățămîntului său", „manierele sale așa de simple", „vocea sa plîngătoare care ni recita capetele-de-operă ale literaturii francese și care vibra ca sunetul prelungit al unei harpe divine pînă în cele mai retrase unghiuri ale inimilor noastre", ba chiar „figura sa naivă ca ceva antic"[2].

Sau această mărturisire a luptei dintre „credințele vrîstei frumoase" și știința care cu legile ei „aruncă totul în genunea nesățioasă":

Si, voyant le triste naufrage
De mes croyances du bel âge,
J'en veux sauver quelques débris,
Aussitôt, soulevant en moi la conscience,
Au nom des lois de la science,

[1] Culegem totuși cîteva versuri frumoase:

Par d'invisibles noeuds à l'infini lié,
L'homme crée à son tour le Dieu qui l'a créé.

[2] *Revista contemporană*, I, p. 703. Un răspuns al lui Roques la această amabilă critică, *ibid.*, p. 808 și urm. El se presintă ca „un poet care a comis în viața sa mai mult de douăzeci de mii de versuri" (p. 814) și atinge și „apostolatul său profesoral" *(ibid.)*.

www.dacoromanica.ro

La raison pousse les hauts cris
Et d'une main impitoyable
Rejestte tout au gouffre insatiable.

Tot așa lamentația din cartea a doua:

O terre! vieux vallon de misère et de larmes!

Și o notă justă, în cartea a patra, despre „les berrichonnes peintures", în „des paysages si vrais", ale romancierei George Sand.

Într'un loc autorul spune că a căutat să introducă și cîte unul din proverbele, „d'un grand sens", ale poporului nostru (p. 269 nota).

„Unchiul" lui Ștefan-cel-Mare

Intr'o lucrare recentă despre Cantacuzini, d. Ioan C. Filitti aduce înnainte un document de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, publicat de Sathas, în care un soldat grec doritor de leafă arată meritele tată de Republica venețiană ale familiei sale. Între acestea se pomenesc și serviciile făcute lui Ștefan-cel-Mare de Ioan Paleologul[1].

Iată textul însuși:

«Dopo la infelice caduta della famiglia Paleologa, tutta quella descendenza essercitò con tanto ardore la disciplina militare a esaltazione et difesa di questo dominio, che le cose fatte da essa forno giudicate degne del Serenissimo Senato che fussero con beneficienza d'amino lodate et honorate.

Al signor Andronico Paleologo, l'anno 1469, per l'opere fatte dall'autorità e valor suo a l'impresa di Xamili e di Corinto, fù donato il luogo di Castrin, che fù poi a spese sue fortificato et populato.

Nè fù minore la devotione di Zuanne Paleologo, il quale, per facilitar i dissegni del Alvise Loredano, alhora general da Mare, gli donò liberamente l'isola di Stalimene, la qual

[1] Ioan C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București 1919, p. 283 nota 1, după Sathas, *Monumenta* V, p. 411.

www.dacoromanica.ro

egli havea havuta dal despoto della Morea, suo cugino; dopo la consignatione de la quale, applicatosi al servizio di questo dominio, essercitò la destrezza sua col signor Stefano, suo cognato, alhora Voivoda della Valachia. L'anno 1482, essendo grandissimo il bisogno della guerra contro Ferrara, venne con molto seguito de Greci al servitio della Vostra Serenità."

E vorba apoi, în această petiție a lui Dimitrie Paleologul, din 27 Ianuar 1584, de alt Dimitrie, bunicul său („mio avo"), care s'a luptat la Mitilene, la Santa-Maura și Cefalonia, de Andronic, unchiu („mio barbo"), fruntaș al Moreii, căzut, cu doi veri, lîngă Argos; Ioan, fratele său, tatăl pribeagului, într'o întîlnire putuse scăpa cu viață.

Toate aceste lupte sînt foarte bine cunoscute. Pe la Eximiliu (Heximilion) la zidul care închidea istmul de Corint contra năvălirilor turcești și garantă peninsula Moreii, în care Veneția avea așa de mari interese, s'a purtat război de la 1463 înnainte. Cît privește Lemnos, insula, cu castelele Kotzinon și Palaiokastron, a fost cîștigată pentru Sultan la 1457, de intrigantul politic grec Kritobulos din Imbros, care a devenit și istoricul isprăvilor păgîne în „Viața lui Mohammed al II-lea"[1]. Flota papală izgoni numai momentan pe comandantul turc Hamza. Lemnos a fost luată însă de Venețieni puțin după aceia, căci în expediția lui navală de la 1470 Sultanul trebui să atace, nu numai Imbros, pe care o luă, dar și Lemnos, unde cetatea Palaiokastron, apărată timp de cinci zile, îndărătnic, de acest Ioan Paleologul probabil, resistă cinci zile[2]. Cucerirea venețiană a trebuit să fie făcută la 1465, cînd amiralul Vittorio Capello ocupă Imbros, Thasos și Samotracia[3]. În Lemnos, înnainte de lichidarea definitivă, se pomenește și un stăpînitor deosebit, dar din familia genovesă Gattilusio, Nicolae. Nici înrudirea de aproape a lui Ioan, care a lucrat poate cu el, sau, după el, cu despoții greci ai Moreii, Dimitrie și Toma, nu e imposibilă.

Dar am tipărit, de mult, un act care arată cine a fost Ioan Paleologul.

---

[1] V. Iorga, *Gesch. des osmanischen Reiches*, II, pp. 91-2.

[2] *Ibid.*, p. 147.

[3] *Ibid.*, pp. 133-4. Cf. pentru toate, Zinkeisen, *Gesch. des osm. Reiches*, II, pp. 231, 235-6, 243, 317.

www.dacoromanica.ro

La 16 Mart 1461, Cancelaria papală acorda, de milă, un ajutor de zece livre de Bologna lui *Ioan Paleologul* **Țamblac** din Constantinopol, despoiat de stăpînirea multor pămînturi pe care le poseda, de prea-cumplitul rege al Turcilor, care-i ține și unii fii cu cruzime în lanțuri".

Ii repetăm aici cuprinsul:

> Moti compassione erga Magnificum dominum Iohannem Paleologum Zambelaco, Constantinopolitanum, spoliatum dominio terrarum multarum, quas possidebat, ab immanissimo rege Turcorum, qui etiam nonnullos eius filios crudeliter in vinculis detinet, decrevimus ei de aliquo subsidio sumptibus Camere provideri. Idcirco mandamus vobis, spectabilibus viris domino Achilli de Malvitiis et domino Georgio de Ambrosiis, Camere Bononie, etc., thesaurariis, quatenus de pecuniis Camere extraordinariis dari et solvi faciatis praefato domino Johanni vel alterj pro eo recipienti libras decem bononienses, quas ei pro elemosina et amore, Dej gratiose donamus. Batum Bononie, die XVj mensis martij, MCCCCLXj.

Se știe că la 1477 același era la Veneția, ca unchiu, *barba*, al lui Ștefan-cel-Mare, și cerea ajutor, în numele acestuia, contra Turcilor. La 1482 ni se spune, de actul din Sathas, că servia pe uscat, în calitate de condottiere, pe Venețienii prinși în „războiul contra Ferrarei".

Pe patrafirul *grecesc* al lui Alexandru-cel-Bun, semnalat de d. Paul Gore, lîngă Voevodul cu caracter imperial bizantin, care a primit ca un egal pe Împăratul asociat Ioan Paleologul la întoarcerea din Apus, se află soția lui, Marina, ca Doamnă și αὐτοκρατόρισσα ea însăși, cum el e domn și αὐτοκράτωρ [1]. Letopisețul de la Bistrița îi zice, despretuitor, fără să-i adauge, ca Anei Doamnei, titlul de soție a lui Vodă: Marina lui Marin. Dar că ea a stat alături de dînsul pe Scaunul Moldovei nu mai e, după cunoașterea patrafirului menționat, ca și a Evangheliarului de la Oxford, care și el o pomenește, nicio îndoială [2].

[1] V. *Analele Academiei Române* pe 1912. — Clișeul e dat și în a 3-a ediție a cărții mele *Istoria Rominilor* (pentru școli).

[2] Inscripția sună în românește așa: „In zilele bine-cinstitorului și de Hristos iubitorului Domn Io Alexandru Voevod, Domn a toată țara Ungrovlahiei și

www.dacoromanica.ro

Acest „Marin“, a cărui fiică se bucura de atîta cinste înnaintea clericilor greci ca aceia cari au făcut epitaful și au redactat notița din Evangheliariu, nu putea fi un om de rînd. Numele nu e ortodox, ci latin. El ne îndreaptă spre Levantul care asocia la grecitate elemente de proveniență occidentală. Să fie „Marin“, ca Lucchino și Niccolò, cu cari petiția din Sathas pune în legătură pe Ioan Paleologul Țamblac, unul din acei Genovesi din neamul Gattilusio cari domniau și la Enos și în cutare din insulele vecine?

Ar trebui să se admită atunci, cu toată tăcerea însemnărilor de la Bistrița, stăpînite de un incontestabil spirit de partid, că Bogdan era fiu legitim al lui Alexandru și al Marinei.

Mai amintim, în ce priveste legăturile imperiale, ale lui Ștefan și neamului său, unele lămuriri.

O fată a lui Alexandru-cel-Bun, pomenită în actele lui, se chiamă Vasilisa, nume grecesc, care înseamnă, Împărătească [1].

În sfîrșit pe una din odăjdiile, aierele ce fac parte din comoara mănăstirii lui Ștefan, Putna, și care aparține, fără îndoală, veacului al XV-lea, se cetește inscripția ce urmează:

Μνησθήτοι, Κύριε, τὰς ψυχὰς τῶν δούλων σου, Καισαρήσσης Σερβίας, Εὐφημίας μοναχίας, σὺν θυγατρὶ Βασιλείσης Σερβίας, Εὐραξίας μοναχίας.

„Adu-ți aminte, Doamne, de sufletele robilor tăi, Chesarisa (soția de Chesar) al Serbiei, Eufemia monahia, cu fiica ei, Împărăteasa Serbiei, Eupraxia monahia“

Cu ce material avem, nu putem încă face identificarea. Eupraxia nu poate fi ca „Împărătească“ decît văduva, călugărită, a lui Ștefan Dușan sau, mai curînd, a fiului său Uroș. In acest din urmă cas, „Chesarul“, soțul de pe vremuri al Eufemiei, trebuie căutat în persoana vicariului lui Dușan.

Ambele femei par a fi trăit în Moldova lui Alexandru-cel-Bun, avînd și legături de familie cu acesta. Aducerea aierului prin Elena, soția, din neamul Brancovicești lor (fiica despotului Ioan), a lui Petru Rareș, nu e nici ea imposibilă [2].

---

a bine-cinstitoarei lui Doamne Marina,... s'a scris acest Tetravanghel. În anul 6937, și s'a săvîrșit în luna lui Mart, 17 zile, cu mîna lui Gavriil monahul, fiul lui Urie (Uricova), care a scris în mănăstirea N-amțului“.

[1] *Studii și documente*, VI, la capăt.

[2] Cf. D. Dan, *Mănăstirea Putna, passim*.

www.dacoromanica.ro

CRONICA

Datinele noastre de Crăciun și originea lor.

In *The poets Christmas, a collection of carols, poems and plays for Christmastide, with a plea for village-drama, by W. T. Stead,* se dă cîntecul păstorilor, cîntece de glumă în care se rîde pe sama medicilor, etc. Și «The boar's head carol» din 1521, care se cînta la Queens College :

The boar's head in hand bring I,
With garlands gray and rosemary.
I pray you all sing merrily.
Qui estis in convivio,
Caput apri defero,
Reddens laudes Domino.

The boar's head I understand
Is the chief service in the land,
Look wherever it be found.
Servite cum cantico :
Caput apri defero,
Redddens laudes Domino.

Be glad, Lordes, both more or less,
For this hath ordained our steward,
To cheer you, all this Christmas,
The boar's head with mustard.
Caput apri defero,
Reddens laudes Domino (pp. 18-9).

Adecă : Acest cap de mistreț în mînă-l aduc
Cu panglici vesele și flori de cîmp :
Pe toți eu vă rog : cîntați bucuros.
(latinește) Acei cari sînteți la masă :
Capul de mistreț îl aduc,
Slavă dînd Domnului.

Capul de mistreț, după cît înțeleg,
E felul de bucate'n țară mai bun,
(latinește) Cîntați deci pe unde ar fi de găsit :
Serviți-l cu cîntec.

(ca mai sus.)

www.dacoromanica.ro

Fiți veseli, o domni, mai mult, mai puțin,
Așa poruncește al nostru stăpîn
Ca veseli cu toți să fiți de Crăciun:
Un cap de mistreț cu mustar.
(ca mai sus.)

E, cum se vede, «capul de porc» (Vasilca) ce se poartă de Anul Nou, mai mult de Țigani, la noi. Cuvintele de întovărășire s'au pierdut.

Am arătat aiurea, după mărturia lui Bandini, misionarul catolic din vremea lui Vasile Lupu în Moldova, că Irozii au venit prin jocurile catolicilor dela școala din Iași, cu cei trei Crai caracteristici pentru jocul german. Se adauge acum caracterul asămănător, deci și originea corespunzătoare, a încă uneia din datinele noastre.

Și aceasta e în legătură, nu cu Biserica Răsăritului, ci cu cea catolică.

* * *

Despot e trecut ca despot sîrbesc în «Istoria poporului sîrbesc» (sîrbește și franțuzește, de Vigneron) a lui Dimitrie Davidovici (Belgrad 1848, pp. 110—11).

Ba chiar i se dă ca urmaș Dimitrie «Brancovici», Sîrbul oploșit pe lîngă Despot, și Gheorghe Rat, din oastea lui Mihai Viteazul, care ar fi fost frate cu Dimitrie. Tot după istoria lui Gheorghe Brancovici, se urmează apoi cu Avram Brancovici, «cneaz sîrbesc», care are pe Moise episcopul, pe Gheorghe Hatmanul muntean și pe un Daniil, din care, prin Ioan, vine Simion-Sava, Mihai, Vasile și Gheorghe, aventurierul și istoricul. Incepe la 1630 «bezțarstvia», «vremea fără Imperiu» (sîrbesc).

Cartea merge pănă în 1817. Urmează viața lui Caragheorghe de Svetici, extrase din călătoria în Orient a lui Lamartine, ceva dintr'o carte a unui Sima Malutinovici, note despre Miloș și Mihail Obrenovici și despre Alexe Caragheorghevici. Alcătuirea e datorită lui Vigneron.

* * *

Alexandru Ipsilanti, șeful Eteriei, formează obiectul unei nuvele olandese, *Prins Alexander Ipsilant*, cuprinse în «Romantische Bibliotheek, lectuur voor alle Standen, onder redactie van I. Speijer Klerk en A. J. le Gras», anul II, 1.

E lucrată și după memoriile lui Lagarde. N. I.

www.dacoromanica.ro

PREȚUL: LEI 4 50

www.dacoromanica.ro